Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

2026, Sayı 75, 98–119

Geliş tarihi: 01.07.2025
Kabul tarihi: 24.11.2025

https://doi.org/10.30794/pausbed.1732611

Dergi ana sayfası: https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed

Araştırma Makalesi

Atıf Bilgisi: Yetişkin, F. N. (2026). Toplumsal hafıza ve mekân ilişkisinde 1939 ve 1992 Erzincan depremleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 75, 98- 119. https://doi.org/10.30794/pausbed.1732611/https://izlik.org/JA78KG24SK

TOPLUMSAL HAFIZA VE MEKÂN İLİŞKİSİNDE 1939 VE 1992 ERZİNCAN DEPREMLERİ*

Fatma Nur YETİŞKİN[1]

[1]Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, fatmanur.yetiskin@hotmail.com, https://orcid.org/0000-0003-0782-032X

Öz

Toplumsal hafıza ve mekân birbiriyle ilişkili iki önemli kavramdır. Mekân genel olarak etkileşimlerin yaşandığı boşluk olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal hafıza ise grubun üzerinde etkili olan bellek ve bilgi toplamıdır. Mekân ve mekânda yaşanılan her türlü olay toplumsal hafızayı şekillendirmede etkilidir. Bu araştırmada toplumsal hafızanın temel referans noktaları olarak seçilen mekân, anıtlar, şiir, ağıt ve destan gibi yazılı gelenek üzerinden depremin kent hafızasını nasıl şekillendirdiğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada depremin onu yaşayanlar üzerindeki etkisi ve hafıza oluşumundaki işlevine odaklanılmıştır. Erzincan ilinde gerçekleştirilen araştırmada, kentte yer alan anıt, mahalle, bina gibi somut unsurlar ile destan, ağıt gibi yazılı unsurlar depremi hatırlatıcı öğeler olarak ele alınmıştır. Nitel araştırmanın kullanıldığı bu araştırmada 13 Mart 1992 Erzincan depremini yaşayan 30 kadın ve 30 erkek katılımcı ile "yapılandırılmış görüşme" gerçekleştirilmiştir. Sahadan elde edilen bilgilerin desteklenmesi amacıyla yaşanılan depreme yönelik ağıtlar, destanlar "doküman incelemesi" ile analiz edilmiştir. Depremin kent ile bütünleştiği, depreme dair endişenin hep olduğu ancak kenti terk etmeyi düşünmedikleri, önlem alınmakla birlikte kader inancının etkin olduğu, depreme dair bir hafızanın varlığı elde edilen verilerde görülmüştür. Ayrıca depremin kentin yerleşiminden ve inşa sürecinde etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Afet sosyolojisi, Toplumsal hafıza, Deprem, Erzincan, Kent.

THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL MEMORY AND SPACE: THE 1939 AND 1992 ERZINCAN EARTHQUAKES

Abstract

Collective memory and space are two important concepts. Space is generally defined as the space where interactions take place. Collective memory is the sum of memory and knowledge that has an effect on the group. The place and all kinds of events experienced in the place are effective in shaping the collective memory. This research aims to determine how earthquakes shape urban memory through written traditions such as places, monuments, poems, laments, and epics, which are selected as the basic reference points of collective memory. The study focused on the effects of the earthquake on those who experienced it and its function in the formation of memory. In the study conducted in Erzincan province, concrete elements such as monuments, neighborhoods, and buildings in the city and written elements such as epics and laments were considered as elements that reminded of the earthquake. In this study, where qualitative research was used, "structured interviews" were conducted with 30 female and 30 male participants who experienced the March 13, 1992 Erzincan earthquake. In order to support the information obtained from the field, laments and epics about the earthquake were analyzed with "document review". It was seen in the obtained data that the earthquake was integrated with the city; there was always anxiety about the earthquake, but they did not think of leaving the city; the belief in fate was effective despite the precautions being taken; and there was a memory about the earthquake. It was also seen that the earthquake was effective in the settlement of the city and the construction process.

Keywords: Disaster sociology, Collective memory, Earthquake, Erzincan, City.

* Bu çalışma Fatma Nur YETİŞKİN'in, Doç. Dr. Mustafa BAKIRCI'nın danışmanlığında hazırladığı "Toplumsal Hafıza ve Mekân İlişkisi Kapsamında Deprem: Erzincan İli Örneği" konulu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Yayımlanan makalenin telif hakkı, CC BY 4.0 lisansı kapsamında yazara aittir. Bu lisansın bir kopyasını görmek için şu adresi ziyaret ediniz: http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/

1. GİRİŞ

Hafıza kavramı, temelde psikoloji disipliniyle ilişkilendirilmekle birlikte tarih, edebiyat, sanat ve siyaset gibi birçok farklı alanda çok yönlü bir etkileşim içindedir. Psikoloji, hafızayı ve hafızanın işleme sistemini merkeze alarak insan ve davranışlarını etkilemesini kognitif yaklaşım çerçevesinde incelemektedir (Karaarslan, 2019, s. 29). Edebiyat alanında hem sözlü hem de yazılı gelenekte kendine yer bulan hafıza, tarih alanında toplumsal bir boyut kazanmıştır. Sosyoloji disiplininde ise hafıza kavramına ilk olarak Emile Durkheim'ın "Ahlak Eğitimi" ve "Dinsel Hayatın İlkel Biçimi" çalışmalarında rastlanmaktadır. Bu eserlerinde Durkheim açık bir şekilde hafızadan bahsetmemekle birlikte toplumun geçmişle süreklilik duygusu içerisinde olduğunu savunmaktadır. Onun için toplumsal dayanışma ve birlik duygusunun temini açısından hafıza önemli bir olgudur. Bunlarla birlikte hafızayı sosyoloji disiplini içerisinde ilgi görmesini sağlayan önemli isim Maurice Halbwachs olmuştur. Halbwachs "Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri" (2019) eserinde aile, din, toplumsal sınıf gibi unsurların toplumsal hafızanın oluşumunda etkili olduğunu savunmuş ve böyle bir oluşumu "toplumsal çerçeve" kavramı ile ilişkilendirmiştir. Aynı zamanda "Kolektif Hafıza" (2018) adlı eseri de toplumsal hafıza çalışmalarında temel referans kaynağıdır.

Toplumsal hafıza, toplumların geleneklerini göreneklerini, zihinsel yapısını, acısını, mutluluklarını geçmişten bugüne taşıyan ve muhafaza eden bir olgudur. Geçmişte yaşanılan toplumu derinden etkileyen travmatik olaylar bireylerin zihinlerinde yer almakta ve toplumsal hafızayı oluşturmaktadır. Travmatik olaylara genel olarak "unutma" ve "sürekli hatırlama" tepkisi gösterilmektedir. (Kaya, 2015). Dolayısıyla toplumsal hafıza kavramı da genel olarak "hatırlama" ve "unutma" üzerinden ele alınmaktadır. Halbwachs (2019) hatırlamak için bir gruba ya da bir topluma ihtiyacımız olduğunu ve en çok unutulan anıların tek başımıza yaşadığımız anılar olduğunu ifade etmektedir. Paul Connerton (2019), hatırlama kavramını "anma törenleri" ve "bedensel pratikler" ile ilişkili olarak ele almaktadır. Bu tanımlamaların yanı sıra hatırlama ve unutma kavramları anıt, mekân ve şiir, ağıt, ninni ve destan gibi sözlü gelenek gibi unsurlarla ilişkilidir. Henri Lefebvre'nin (2014, s. 99) aktarımına göre mekanlar yaşanılan olayların izlerini barındırmaktadır ve geçmiş eylemlerin sonucu olarak yeni eylemlere imkân tanımakla birlikte bu eylemleri telkin etmekte ya da engellemektedir. Bu açıdan mekâna bakıldığında mekânın toplumsallığı söz konusudur. Henri Lefebvre ve David Harvey gibi isimler mekânın toplumsal boyutuna vurgu yapmaktadır. Mekânın toplumsallığı ile hafızanın toplumsallığı birbiri ile ilişkili kavramlardır. Mekân, insan ve insanın etkileşimi ile var olmaktadır. Birey sürekli olarak kendini bir mekân üzerinden tanımlamaktadır ve içerisinde yer aldığı çevreye kendinden bir şeyler katmaktadır. Aynı şekilde mekân da kendi özelliğini, kurallarını bireye aktarmaktadır.

Hafıza kavramına biraz daha geniş perspektifle bakıldığında, hafızanın toplumsal oluşumunda oldukça önemli bir rol üstelenen "anımsatıcı topluluklar" kavramı karşımıza çıkmaktadır. Anımsatıcı topluluklar olarak görülen aile, etnik grup, ulus ve kent gibi yapılar neyin hatırlaması gerektiği konusunda sosyalleştirme aracını kullanmaktadırlar. Bu sosyalleştirme sürecinde bireylerin toplumsal hafızalarını da inşa etmektedir. Sosyalleşme aracılığıyla aile büyükleri ya da grup liderleri gelecek kuşaklara geçmişi aktarmakta ya da yeniden inşa etmektedir. Ortak geçmişlerini gruba yeni katılanlara tanıtarak yeni üyelerin grubun geçmişi ile özdeşleştirir ve bir sosyal kimliğe sahip olmalarını sağlamaktadır (Misztal, 2003, s. 15-16). En küçük sosyal birimden başlayarak tüm toplulukların, grupların ve toplumların sahip oldukları kendilerine özgü bir kolektif hafıza, ortak deneyimlerden beslenen ortak anıların oluşmasını sağlamaktadır. Bazı durumlarda bu ortak anıların canlı tutulması ve gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanırken, kimi zaman ise söz konusu birikimin sonraki nesillere ulaştırılmasının istenmediği durumlar da ortaya çıkabilmektedir (Çalış Kayahan, 2024, s. 17). Her bir topluluk ya da toplum geçmişte yaşanılanları anlatı ve mekansal öğeler aracılığıyla gelecek kuşaklara unutturmak ya da hatırlamak istemektedir. Mekan isimlerinin değişmesi, geçmişte yaşanılan olayların anlatılmaması ya da çarpıtılması gibi eylemler anımsatıcı toplulukların özelliklerindedir.

Toplumsal hafızanın oluşumu ve aktarılmasında uzmanlaşmış kurumlar olarak görebileceğimiz "hafıza kurumları" da işlevseldir. Okul, mahkeme, müze ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla geçmiş ile

bugün arasında bir köprü kurulmakta ve geçmiş yeniden inşa edilmektedir (Mizstal, 2003, s. 19). Toplumsal hafızanın en önemli taşıyıcıları arasında yer alan bu kurumlar, geçmiş ile günümüz arasında bir bağ kurarak, toplumsal kimliğin inşasında ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında etkin bir işlev görmektedir (Tayanç & Kaya, 2025, s. 59). Özellikle okullarda anlatılan müfredat ve belirli gün ve haftaların kutlanması bu noktada önemlidir. Oluşturulan müfredat ile toplumsal hafıza aktarılmakta veya yeniden inşa edilmektedir. Kitle iletişim araçları ise halka neyi göstereceği veya neyi anlatacağına karar vererek dinleyicilerinde veya izleyicilerinde bir hafıza inşa etmektedir. Bu çalışma kapsamında kitle iletişim araçlarının hafızaya etkisi ele alınmıştır. 19. yüzyılın sonunda gelişmeye başlayan yazılı basın ortak geçmişi, görüntülerin ve sözcüklerin tekrarını sürekli vurgulayarak mevcut toplumları ulusal topluluklara dönüştürmektedir (Anderson, 1983). Bunun yanı sıra medya aracılığıyla üretilen bilginin, geçmiş ve gelecek bilgisini oluşturmadaki önemi dikkate değerdir. Burada kullanmış olduğu dil, hafızanın kuşaklararası geçişkenliğinin de temelini oluşturmaktadır (İnce, 2010).

Toplumsal hafızanın aktarımı ve inşa sürecinde önemli bir diğer kavram "kuşak hafızası"dır. Kuşak, aynı dönemi, aynı olayları yaşayan bir oluşumdur. Kuşak, öncelikle sosyolojik bir kategoridir; çünkü belirli bir dönemde yaşayan bireylerin toplumsal ve siyasal ilişkiler içinde, bu ilişkilerin bağlamında oluşturduğu bir aradalığa işaret etmektedir. Bu bir aradalık, ortak bir yapıyı, karşılıklı ilişkiler bütününü, eylem birliğini ve paylaşılan bir hissiyat dünyasını kapsamaktadır (Işık Durmaz, 2019, s. 57). Bu nedenle kuşak kavramı, yalnızca biyolojik bir yaş grubu değil, aynı zamanda ortak deneyimler ve toplumsal koşullar tarafından şekillenen kolektif bir oluşum olarak değerlendirilmektedir. Belli bir kuşağa ait olan hafıza, anımsatıcı topluluklar ve hafıza kurumları aracılığıyla bir sonraki kuşağa aktarılmaktadır. İnsanların bireysel ve toplumsal anlamda bir sosyal kimliğe sahip olmasına olanak tanıyan kuşak hafızası, anıları paylaşma ve hatırlama işlevleri ile bir kuşak kimliği de inşa etmektedir (Misztal, 2003, s. 87,88). Kuşak hafızasının oluşumunda "otobiyografik hafıza" etkilidir ve bu hafızanın paylaşılması kuşak kimliklerinin temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın konusu 1939 ve 1992 yıllarında Erzincan merkezli meydana gelen iki büyük depremin, kent hafızasını mekân üzerinden nasıl şekillendirdiğidir. Çalışmanın amacı ise meydana gelen depremlerin mekân, anıt ve yazılı gelenek kapsamında ve Erzincan kenti özelinde kent hafızasını nasıl inşa ettiğini ve kuşaklar arası aktarımın nasıl gerçekleştiğini tespit etmektir. Nitel yöntemin kullanıldığı bu çalışmada, amaca yönelik ya da yargıya dayalı örnekleme metodu tercih edilmiş ve yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Nitel yöntemin yapılandırılmış kuralları ve sınırları belirli bir araştırma planına sahip olmayışı iki temel özelliğidir (Kümbetoğlu, 2005, s. 37,38). Nitel veriler, gerçek olayları belgelemeyi, insanların (kelimelerle, jestlerle ve tonlamayla) söylediklerini kaydetmeyi, belirli davranışları gözlemlemeyi, yazılı belgeleri araştırmayı veya görsel imgeleri incelemeyi gerektirmektedir (Neuman, 2016, s. 233). Elde edilen veriler anımsatıcı topluluklar, hafıza kurumları, kuşak hafızası ve mekanı sahiplenme temaları üzerinden tematik analiz uygulanmıştır. Tematik analiz, yorumları kullanarak keşfetmeyi amaçlayan bir çalışma için en uygun yöntem olarak kabul edilmekle birlikte açık kelimeler veya kelime öbekleri saymanın ötesine geçmektedir. Böylece hem gizli hem de açık fikirleri tanımlamaya ve açıklamaya odaklanmaktadır (Çarıkçı vd., 2024, s. 127). Görüşmeler esnasında katılımcılardan elde edilen verilerde kelime tekrarlarına bakılarak ortak bir tema bulunmaya çalışılmıştır. Ortak bir bağlamda ele alınmayan kısımlar ise kişilerin özel yaşantısına yöneliktir. Gazete haberleri, destanlar ve ağıtların incelenmesinde doküman analizi kullanılmıştır. Kentte hatırlatıcı unsurlar olarak seçilen mahalleler ve anıtlar üzerinden depreme dair nasıl bir izlenim bıraktıkları, halkın bu mahalle ve anıtlarla ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın katılımcıları, aile büyükleri 1939 depremini kendisi ise 1992 depremini yaşayanlar 30 kadın ve 30 erkekten oluşmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1.Hafıza ve Toplumsal Hafıza

Psikolojinin asıl inceleme alanı olarak algılama, öğrenme, hafıza, dil ve düşünme gibi konular olması gerektiğini savunan ve psikolojinin bir alt dalı olan "kognitif psikoloji"ye göre hafıza geçmişimizi kaydeden gerektiğinde başvurabileceğimiz ve bu nedenle de şu an ki anımızı etkileyen bir sistemdir

(Arkonaç, 2005, s. 181 akt. Karaarslan, 2019, s. 47). Geleneksel olarak ise hafıza öğrenilmiş bilgi ve deneyimlerin depolanması, muhafaza edilmesi ve gerektiğinde ortaya çıkarılmasına yarayan bir arşiv olarak ele alınmaktadır (Naniç, 2019, s. 10-11). Devellioğlu (2013, s. 330) ise hafızayı, öğrenilen, hissedilen, bilinen, görülen şeyleri yani dış çevreden alınan bilgileri zihinde saklayan ve gerektiğinde kullanılmasını sağlayan kuvvet olarak tanımlamaktadır. Sosyal bilim alanında yapılan çalışmalara bakıldığında savaşlar, kitlesel göçler, katliamlar, darbeler ve modernleşme gibi olgular toplumsal hafızaya yönelik çalışmalarda artma yaşandığı görülmektedir. Yaşanılan bu tür olaylar insanların yaşamlarında ve zihinlerinde oluşturduğu etkileri ve hafızanın oluşumunda toplumsal süreçlerin etkili olması hafızayı bireysel alandan toplumsal alana çekmiştir. Hafızanın toplumsal bir yönü olduğu fikrine Hegel'de rastlamak mümkündür. Hegel, bireysel hafızanın kavramsallaştırılması için toplumsal bir bağlam gerektiğini belirtmektedir (Funkestein, 1993, s. 5).

Hafıza kavramının uzun bir geçmişi vardır. Antikçağ'dan itibaren hafızaya yönelik bir ilgi söz konusudur. Antikçağ'ın önemli isimlerinden Platon, Aristoteles, Çiçero ve Augustine gibi filozoflar tarafından üzerinde düşünülmekte ve sonraki dönemlerdeki hafıza çalışmalarının köklerini oluşturmaktadır (Barash, 2007). Bu isimlerin yanı sıra John Lucke, Gottfried Wilhelm Leibniz, Friedrich Nietzsche gibi filozoflarda o dönemde yeni oluşturulan düzenin meşrulaştırılmasında ve geçmişteki toplumların hangi düzende yaşadıklarını öğrenmek amacıyla hafızaya yönelmişlerdir (Karaarslan, 2019). Antik Yunan düşüncesinde hafıza, bilginin yeniden hatırlanması ve açığa çıkarılması süreciyle ilişkilendirilmektedir. Platon'un "anamnesis" (anımsama) öğretisi, bilginin sonradan öğrenilmediğini; ruhun zaten sahip olduğu hakikatleri hatırlama yoluyla bilince taşıdığını savunmaktadır. Aristoteles ise *Hafıza ve Hatırlama Üzerine* adlı eserinde hafızayı duyusal deneyimlere bağlı bir yansıma olarak ele almakta; anıların kaydedilmesi, saklanması ve tekrar çağrılması süreçlerini daha duyusal temelli bir çerçevede açıklamaktadır. Orta Çağ'a gelindiğinde hafıza tartışmalarının belirgin biçimde teolojik bir nitelik kazandığı görümektedir. Augustinus, hafızayı bireyin iç dünyasında geçmiş yaşantıların saklandığı bir hazineye benzetmekte ve bu bağlamda inanç ile kimlik arasındaki ilişkiyi çözümlemektedir. Rönesans ve erken modern dönemlerde ise bilgiyi elde etme yöntemlerinde deney ve gözleme dayalı yaklaşımların önem kazanmasıyla hafıza, metafizik ve teolojik çerçevelerden uzaklaşarak duyusal deneyimlerin zihinsel temsili açısından ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde John Locke'un zihni doğuştan boş bir levha (*tabula rasa*) olarak tanımlaması ve David Hume'un hafızayı algılar temelinde işleyen bir çağrışım mekanizması olarak açıklaması, hafızanın bilgi edinme süreçleriyle ilişkilendirilmesinin önünü açmaktadır.

19. yüzyıla gelindiğinde hafıza araştırmalarında bilimsel yöntemlerin sistematik biçimde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Aynı yüzyılda Wilhelm Wundt'un deneysel psikoloji laboratuvarında yürüttüğü çalışmalar, hafızanın bilişsel süreçler bağlamında incelenmesine olanak sağlamış ve hafızayı psikolojinin merkezi araştırma alanlarından biri hâline getirmiştir. Bu dönemde zihinsel süreçlerin ölçülebilirliğine duyulan inanç, hafızanın deneysel olarak araştırılabilir evrensel yasalara sahip olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir. Böylece hafıza, psikanaliz, fenomenoloji ve pragmatizm gibi farklı düşünce akımlarının katkılarıyla bilim ve felsefe dünyasında yeniden yorumlanan çok-disiplinli bir çalışma alanına dönüşmüştür. Freud, hafızayı üst üste yerleşmiş katmanlar hâlinde işleyen, hatırlama ve unutma arasındaki dinamik etkileşimi yapılandıran bir mekanizma olarak betimlemektedir. Aynı dönemde Henri Bergson, *Madde ve Bellek* (1911) adlı çalışmasında hafızanın zaman algısıyla ilişkisini tartışmış; "süre" kavramıyla hafızanın mekanik bir kayıt sistemi değil, içsel ve yaratıcı bir zaman deneyimi temelinde işlediğini ileri sürmüştür (Demirel, 2025). Henri Bergson yaşadığı dönemde hafızaya en çok vurgu yapan ve sosyoloji disiplinindeki hafıza çalışmalarının gelişmesinde önemli etkileri olunan bir filozoftur. "Bergson tarih yazıcılığının, biyografinin ve diğer arşivleme biçimlerinin giderek tarihi daha nesnel ve eksiksiz bir şekilde düzenlediği bir çağda, bizi kişisel veya ortak geçmişlerimize bağlayan anlamlı bağlarının zayıfladığını düşünür" (Olick vd., 2020, s. 28) ve nesnelci düşünceyi reddederek daha öznel bir düşüncenin doğruluğuna inanmaktadır. Bergson bu karşı çıkışı ile kendisinden sonra gelen düşünürleri önemli ölçüde etkilemiş; tarihin nesnelliğine olan tavrı hafıza çalışmalarında aynı zamanda bir ikiliği de meydana getirmiştir.

Kognitif psikolojinin yükselişiyle birlikte hafızanın işleyişine dair yeni kavram ve modeller geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, hafızayı geçmiş yaşantıların kaydedildiği, gerektiğinde geri çağrılabilen ve dolayısıyla şimdiki deneyimlerimizi şekillendiren bir sistem olarak tanımlamaktadır. Sosyoloji açısından temel nokta ise bireyin bu bilgileri hangi toplumsal çerçeveler içinde algıladığı ve hatırladığıdır. Bu noktada toplumsal çerçevelerin bilişsel süreçler üzerindeki belirleyici rolü ön plana çıkmaktadır. Emile Durkheim sosyoloji disiplini içerisinde hafızanın yer almasında önemli bir isimdir. Durkheim, toplumsal örgütlenme biçimleri arasındaki farklılıklara odaklanmış ve bireysel deneyimlerin zamana ilişkin değişkenliğini vurgulayan nesnelci-materyalist yaklaşımları eleştirerek, her toplumun kendine özgü zaman kavramları üretme biçimlerini reddetmiştir (Olick vd. 2020, s. 29). Hem Bergson hem de Durkheim hafıza kavramına yönelik önemli katkı sunmuşlardır. Bu iki isimden sonra gelen "Maurice Halbwachs ise Bergson'un zaman ve hafızaya dair duruşundan etkilenmiş ve bu konuyu Durkheim'in sosyolojik perspektifinden yola çıkarak ele almıştır" (Olick vd., 2020, s. 29). Halbwachs ise hafıza kavramının toplumdan ayrı bir şekilde ele alınmasına karşı çıkarak insanların anılarına ulaşması ve hatırlaması için topluma ihtiyacı olduğunu savunmuştur (Halbwachs, 2018, s. 13). Ayrıca, zamanı ve mekânı hafıza kavramı ile ilişkilendiren Halbwachs, bireyin içinde bulunduğu zaman ve mekânın hafızasını şekillendirdiğini ve mekânda karşılaşılan herhangi bir unsurun hatırlama sürecini tetiklediğini ileri sürmektedir (Halbwachs, 2018). Halbwachs, hafıza kavramına toplum, zaman ve mekân olarak üçlü bir bakış açısı ile yaklaşmıştır.

Halbwachs'ın mekân ve zamanla ilişkili olarak hafızayı ele almasının yanı sıra "bireysel hafıza" ve "kolektif hafıza" olarak iki boyutlu incelemektedir. Bireyin deneyimlerine ilişkin ve birey tarafından değerlendirilen yön "bireysel hafıza" olarak tanımlanırken, kişisel olmayan anıların bir grubun ortak çıkarları ve kimliği doğrultusunda hatırlanmasını ve sürdürülmesini sağlayan yön ise "kolektif hafıza" olarak ifade edilmektedir (2018, s. 45). Birey bu iki hafıza türüne de sahiptir ve Halbwachs hafızanın bireysel yönünü reddetmemekle birlikte bireysel hafıza ve kolektif hafıza olarak ikili bir bakış sergilemektedir. Halbwachs'tan sonra gelen isimler ise toplumsal eylemler, anıtlar, ritüeller, anma törenleri ve bunlarla ilişkili kavramlarla hafızayı ele almış ve yaptıkları çalışmalarla katkı sunmuşlardır.

2.2.Mekân ve Toplumsal Mekân

Arapça kökenli bir kelime olan mekân "kevn" (oluş) sözcüğünden türemiştir. Bu sözcük meydana gelmek ve varlık anlamlarından kaynaklanmaktadır (Cevizci, 2000, s. 635). Arapça bir varlığı ifade eden mekân kavramının İngilizcede karşılığı ise "space" ya da "place" olup daha çok soyut bir yapıdadır. Farklı dillerde ve disiplinlerde mekân kavramına yönelik çeşitli bakış açıları bulunmaktadır. Mekân, içinde yaşadığımız ve anlamlar yüklediğimiz bir olgudur. Giddens (akt. Bağlı, 2010, s. 157) mekânı en iyi biçimde coğrafi olarak konumlandırılmış toplumsal eylemin fiziksel ortamı fikri ile kavramlaştırmaktadır. Mekân kavramı, yalnızca fiziksel ve nesnel özellikleriyle ele alınamayacak kadar kapsamlıdır; insanı, toplumu, belleği ve yaşantıları da içeren daha derin bir anlam alanına sahiptir. Sosyal bir varlık olarak insan için mekân, sosyalleşme ve toplumsallaşma süreçlerinin tamamlanmasında belirleyici bir işlev üstlenmektedir. Bu bağlamda mekân, bireye aidiyet ve kimlik kazandıran bir unsur olarak önem kazanmaktadır. İnsanların bir araya gelerek sosyalleştikleri alanlar, çeşitli etkinliklerin yürütüldüğü ortamlar, eğitim, siyaset, kültür-sanat ve ticaret gibi pek çok toplumsal faaliyetin gerçekleştiği yerler, ancak bir mekân aracılığıyla mümkün olmakta ve böylelikle süreklilik kazanmaktadır. Sosyoloji, psikoloji, edebiyat, coğrafya ve felsefe gibi disiplinler, mekân üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarla bu kavramın çeşitli boyutlarını temellendirerek insan yaşamı ve gündelik pratiklerle olan ilişkisini ortaya koymaktadırlar (Çalış Kayahan, 2024). Mekâna dair genel görüş onun fiziksel bir gerçeklik olması ile ilişkilidir. Genel olarak mekân fiziksel ve soyut mekân olarak algılanmaktadır. 1970'lerden itibaren Henry Lefebvre ve David Harvey gibi isimler tarafından mekâna toplumsal bir bakış yaygınlık kazanmıştır (Bilgili, 2018, s. 111). İnsanın toplumsal konumu ve değişimleri bütün gerçekliği ile mekânda yansımaktadır (Ayhan, 2022, s. 26). Mekânı toplumsal bir bakış ile ele alan kuramcıların katkıları ile mekân tek boyutlu bir anlayıştan sıyrılıp insan etkileşimlerinin vuku bulduğu, mekân ve insan ilişkisinin önem kazandığı bir ortama dönüşmektedir.

Kuramsal açıdan mekân kavramına bakıldığında Henri Lefebvre daha baskın bir isimdir. Lefebvre, Mekânın Üretimi (2014) adlı eserinde üretim tarzı ile mekân arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Mekânın algılanması ve deneyimlenmesi toplumsal hafızanın inşasında etkili unsurlardır. Kentin ortak anılar ve kolektif bellek üzerine inşa edilmesi yani kentin veya kentteki bazı mekânların, anıtların, binaların, evlerin veya sokakların bir 'bellek yerine' dönüştürülmesidir (Bilgin, 2013, s. 67). Yaşanılan mekanlar, artık bir anlama ve hatıraya sahiptir böylelikle insanlarda bir hafıza oluşturmaktadır. Bellek mekânlarını yaşadığı dönüşümler, yıkımlar bu mekânlara ait belleğin, kimliğin, mekânın anlamının sekteye uğramasına ve anlatıların kesintiye uğramasına neden olmaktadır (Uygur, 2020, s. 134, 135).

Mekânın bellekle ilişkisi ile mekânın toplumsal hafıza üzerindeki etkisi, sosyal bilimler literatüründe daima önemli bir tartışma alanını oluşturmaktadır. Assmann, *Kültürel Bellek* adlı eserinde belirli mekânların seçilerek bilince yerleştirilmek istenen unsurların hayali imgelerinin oluşturulduğunu ve bu imgelerin ilgili mekânlarla ilişkilendirildiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım doğrultusunda Halbwachs da hafızanın çerçevesinin toplumsal nitelik taşıdığını ileri sürmektedir. Ona göre hatırlamayı mümkün kılan unsurlar toplumsal yapı içinde bulunmakta ve bireyler ihtiyaç duydukları hatırlatma araçlarını yalnızca bu toplumsal çerçeve dâhilinde elde edebilmektedir.

2.3.Anımsatıcı Topluluklar/Hafıza Grupları

Hafızanın aktarımı ve yeniden inşasında önemli bir rol üstlenen "anımsatıcı topluluklar", hatırlama ve unutma süreçlerinin nasıl işlediğine dikkat çekmektedir. Aile, etnik grup, ulus ve kent gibi anımsatıcı topluluklar, hangi unsurların hatırlanması gerektiğini belirlerken sosyalleştirme mekanizmalarını etkin biçimde kullanmaktadır. Bu sosyalleştirme süreci, bireylerin toplumsal hafızalarının oluşmasına ve şekillenmesine doğrudan katkı sunmaktadır. Aile büyükleri ya da grup liderleri, grup içi aktarımlar yoluyla geçmişi gelecek kuşaklara iletmekte veya onu yeniden kurgulamaktadır. Ortak geçmiş, yeni üyelerle paylaşılarak onların bu tarihle özdeşleşmeleri sağlanmakta ve böylece bireylerin grup içinde bir sosyal kimlik kazanmaları mümkün hale gelmektedir (Misztal, 2003, s. 15,16). En küçük toplumsal birimden başlayarak tüm topluluk ve toplumların sahip olduğu kolektif hafıza, ortak deneyimlere dayalı hatıraların oluşmasını desteklemektedir. Bu ortak anıların kimi durumlarda korunması ve sonraki kuşaklara aktarılması amaçlanırken; bazı durumlarda söz konusu mirasın gelecek nesillere ulaştırılmasının arzu edilmediği de görülmektedir (Çalış Kayahan, 2024, s. 17). Sosyalleşme süreci bu noktada çok etkindir ve bu süreçte neyin hatırlatılacağına ve neyin unutturulacağına bu topluluklar karar vermektedir. Anımsatıcı toplulukları olarak aile, etnik grup, ulus ve kent gibi oluşumlar ele alınmaktadır. Aile, hatıraların aktarım sürecinde önemli rol oynamaktadır. Aile anlatılarında geçmiş yeniden üretmekte ve gelecek nesillere aktarılmaktadır. Eski mektuplarda, fotoğraflarda ve aile irfanında nesnelleştirilen bu anılar geçmiş olaylarla birlikte hatırlandıkça veya birlikte ezberlendiğinden aile sohbetleri yoluyla sürdürülür (Billig, 1990). Aile yaşantısı, tarihi geçmişi ve aile içerisinde yaşanan iyi veya kötü tüm olaylar aile hafızası içinde yer almaktadır. Bu tür unsurlar sözlü olarak ya da fotoğraflar üzerinden ailenin yeni üyelerine aktarılmaktadır.

2.4.Hafıza Kurumları

Hafıza kurumları; kişisel arşivlerden, yerel müzeler ve kütüphanelerden, kapsamlı koleksiyonlara sahip ulusal ve uluslararası kurumlara kadar geniş bir yelpazede konumlanmaktadır. Hjerppe'nin (1994) de ifade ettiği üzere, bu yapıların tümü yerinde bir sınıflandırmayla "hafıza kurumları" olarak değerlendirilebilir. Hjerppe, hafıza kurumlarını geniş bir perspektifle ele alarak kütüphaneleri, arşivleri, müzeleri, kültürel miras kurumlarını (anıtlar ve tarihi alanlar), akvaryumları, ağaçlık alanları ile zoolojik ve botanik bahçeleri bu kategoriye dâhil etmekte ve bu kurumların temel işlevinin belgeyi saklamak, korumak ve geleceğe aktarmak olduğunu vurgulamaktadır (akt. Byrne, 2015). Birçok kurum hafızanın aktarılmasında çeşitli yollarla işlevini sürdürmektedir. Geçmişin bugüne aktarımında eğitim kurumları, müzeler, mahkemeler ve kitle iletişim araçları aktif bir rol oynamaktadır. Eğitim kurumları, geçmişi doğrudan ya da dolaylı olarak bugüne aktarmakta ve yeniden inşa etmektedir. Eğitim müfredatı ve okul içerisinde gerçekleştirilen etkinliklerle okullar bu işlevi yerine getirmektedir. Devletin toplumsal hafızanın aktarımına müdahalesiyle hafıza bir meşrutiyet aracı olarak kullanılabilmektedir (Misztal,

2003, s. 19,20). Kitle iletişim araçlarının gelişimi bilgilerin kalıcılığını ve gelecek kuşaklara aktarımını sağlamaktadır. 19. yüzyılda merkezi iletişim aracı olarak basın ortak geçmişi, görüntülerin ve sözcüklerin tekrarını sürekli vurgulayarak mevcut toplumları ulusal topluluklara dönüştürerek yerelden ulusa geçişe yardımcı olmuştur (Anderson, 1983). Sözlü kültürden yazılı kültüre geçilmesiyle birlikte geçmiş ve yaşananlar metin haline gelmiştir. Böylelikle okuyucu elindeki metin ile geçmişe yönelik bilgiyi mekân ve zaman eksininde daha detaylı bilgiye sahip olmaktadır. Böylelikle iletişim araçları geçmişi doğrudan veya yeniden inşa ederek hitap ettikleri kesime aktarır. Bu süreçte gazeteler önemli bir hafıza aktarıcısı konumundadır. Günlük basılan gazeteler her yere ulaşabildiği için kalıcı bir bilgi sağlar ve yaşanılan olaylara canlı bir tanıklık oluşturmaktadır.

2.5.Kuşak Hafızası

Kuşak kavramı farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Günlük dilde bu kavram, doğal bir sıradüzen içinde büyükanne-büyükbaba, anne-baba, çocuklar ve torunlar arasında bir üyeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir toplumun nüfus yapısına atıfta bulunulduğunda ise kavram, aynı yılda ya da aynı beş yıllık dönem veya on yılda doğanların istatistiksel olarak gruplamak için kullanılmaktadır (Reulecke, 2008). Belirli bir kuşağın tarihi, yaşantıları, değerleri, gelenekleri o kuşağın hafızasını oluşturmaktadır. Halbwachs (2018) kuşaklar arasında geçmişin aile büyükleri aracılığıyla aktarılmasını sağlayan ve bireysel deneyimin sınırlarının ötesine geçen canlı bir bağ olduğunu ileri sürmektedir. Karl Mannheim kuşak kavramına daha çok sosyolojik bir perspektifle yaklaşmaktadır. Sosyolojik açıdan kuşaklar arası konumu paylaşmak için bir bireyin aynı tarihsel ve kültürel bağlamda doğması ve biçimlendirici yetişkinlik yıllarında meydana gelen deneyimlere maruz kalması gerektiğinde Mannheim ısrar etmektedir (Misztal, 2003, s. 84). Genel olarak bakıldığında bir kuşaktan bahsedilmek için aynı dönem ve aynı olay gibi kavramların olması gerektiği görülmektedir.

Kuşak hafızası oluşumunda otobiyografik bellek kavramı etkili olup bir kuşağın üyelerinin daha çok hangi dönemi hatırladıkları kuşağın hafızasına dair emareler taşımaktadır. Kuşak hafızası kavramı hem bireysel hem de toplumsal düzeyde belirli bir sosyal kimliğe sahip olunmasını sağlamaktadır. Toplum dağıldığında ya da bireyler öldüğünde hafıza yok olmaya mahkumdur diyerek kültürel bellek kuramını geliştiren Jan Assmann, kuşak hafızasının önemini vurgulamıştır. Assmann (2018) kültürel hafızanın toplumsal olarak bir toplumun ortak deneyimi ile elde edilen bilgi ve birikimi içine aldığını ve biyolojik olarak aktarılamayacağını ifade etmektedir.

Assmann'a göre kültürün toplumu bir arada tutan temel gücü, onun aktarımını mümkün kılan araçlarda somutlaşmaktadır. Assmann, yazının kullanıma girmesiyle birlikte kültürel aktarımın niteliğinde bir dönüşüm yaşandığını; ritüellere, ayinlere ve törenlere dayanan "tekrarlama" esaslı aktarımın yerini giderek "canlandırma" ve yorumlayıcı okuma süreçlerine bıraktığını belirtmektedir. Yazının yaygınlaşmasıyla birlikte ritüellerin kültürel aktarım içindeki işlevinin kısmen azaldığını, buna karşılık metin temelli yorumlama pratiklerinin önem kazandığını ifade etmektedir. Ancak Assmann, toplulukların dağılması veya bireylerin ölmesi durumunda sözlü belleğin kaybolmaya açık olduğunu vurgulayarak kültürel bellek kuramını geliştirmiş ve kuşaklar arası aktarımın sürdürülebilirliğine dikkat çekmiştir (Assmann, 2018).

Assmann'a (2018) göre kültürel bellek, bir toplumun ortak deneyimlerinden süzülen bilgi ve birikimi kapsamaktasdır; bu nedenle biyolojik yollarla devredilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu ortak bilgi ve deneyimin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için kültürel belleğin canlı tutulması gerekir ve bu noktada ritüeller önemli bir rol üstlenir. Ritüellerin yanı sıra, anıtlar, mezar taşları, tapınaklar, idoller gibi hem işlevsel hem de simgesel anlamlar taşıyan mekânsal ve maddi öğeler de kültürel belleğin taşıyıcıları arasında yer alır (Assmann, 2018). Kültürel belleğin sözlü geleneği de kapsaması nedeniyle ağıtlar, şiirler ve destanlar da bu bellek yapısının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Genel olarak kültürel bellek, bütünüyle topluma ait olup toplumsal deneyimler ve yaşantılar üzerine inşa edilen tarihsel ve kültürel birikimin sürekliliğini sağlamaktadır.

2.6. Mekânı Sahiplenme

Toplumsal hafızanın inşasında önemli olan mekân, yaşantıların daha canlı ve somut kılmaktadır. Mekânı sahiplenme kavramı ise Henri Lefebvre'ye aittir ve bir grubun ihtiyaç ve olasılıkları için dönüştürülmüş doğal bir mekânı benimsemesi olarak ifade edilmektedir (Lefebvre, 2014, s. 183). Lefebvre, Marksist analizlerden hareketle, modern dönemde mekânın üretilebilir, alınıp satılabilir, parçalara ayrılabilir ve ölçülebilir bir niteliğe bürünerek soyut bir "mübadele değeri" kazandığını; buna karşılık mekânı deneyimleyen kullanıcılar tarafından ona yüklenen "kullanım değeri"nin bu soyut değerle sürekli bir gerilim ilişkisi içerisinde bulunduğunu ileri sürmektedir. Mekân ile kurulan sahiplenici bağ, mekânın kullanım alanlarına ve hareketliliğine göre değişmektedir. Bu değişim yaşandıkça sahiplenme yenilenmekte, önceki ve sonrakini sahiplenme şekilleri farklılık ortaya çıkarmaktadır. Lefebvre'ye (2014, s. 359) sahiplenme bir zamanı ve zamanları, bir ritmi ya da ritimleri, sembolleri ve bir pratiği gerektirmektedir. Sahiplenme kavramı literatürde genel olarak "mülkiyet" ve "yön değiştirme" kavramı ile karıştırılmaktadır ancak birbirlerinden farklı kavramlardır. Mülkiyet, kişinin bir mekân üzerinde hakimiyet kurması olarak tanımlanırken yön değiştirme mekânın geçirdiği değişime atıfta bulunan bir kavramdır.

Lefebvre'nin sahiplenme kavramı, üçlü mekân kavramsallaştırılması ile ilişkilidir. Henri Lefebvre "Mekânın Üretimi" (2014) eserinde mekânın üretimini farklı ama birbirine bağlantılı üç boyutlu ve diyalektik bir şekilde ele almıştır. Bunlar "mekânsal pratik", "mekân temsilleri" ve "temsil mekanları"dır. Mekansal pratik, toplumsal eylemin ve etkileşimin maddi boyutunu ifade etmektedir. Mekân temsilleri, söylem, kavramlaştırma, tanımlama ve teori düzeyinde ortaya çıkan bir olgudur. Son kavram olarak temsil mekanları ise bir bina, anıt, belirli bir yapılı çevre gibi mekanların kendileri değil, atfedilen sembol ve anlamlandırma ile ilişkilidir. Lefebvre'nin bu üçlü kavramsallaştırması mekânın toplumsallığını göstermektedir. Ayrıca bu üçlü anlayış hafıza ve mekân ilişkisini de açık bir şekilde göstermektedir.

Mekânı sahiplenme (*appropriation of space*) kavramı, Strasbourg'da gerçekleştirilen bir konferans sonrasında yayımlanan çalışmasında Karl Friedrich Graumann tarafından da ele alınmıştır. Graumann, bu kavramı Marksist "sahiplenme" anlayışıyla ilişkilendirerek mekânın sahiplenilmesine dair çeşitli tanımlamalarla kavramsal çerçeveyi daha belirgin hâle getirmeye çalışmaktadır (Arıker, 2019). Pierce ise psikolojik sahiplenmenin hem toplumsal hem de biyolojik kökenlere sahip olduğunu öne sürmekte ve bu bağlamda üç temel insani motivasyonu tanımlamaktadır (Pierce vd., 2002, s. 8). "Yarar", "kimlik" ve "bir yere ait olma" şeklinde sıralanan bu motivasyonlardan üçüncüsü, mekânsal sahiplenme sürecini açıklamakta olup özellikle "ev" ve barınma ihtiyacı ekseninde mekâna yönelik sahiplenme dürtüsünün belirleyici rolüne vurgu yapmaktadır. Bu çalışma kapsamında katılımcıların elde edilen verilerde üçüncü motivasyon genel olarak ifade edilmiştir.

2.7. Afetler ve Toplumsal Afet

Her toplumun yaşamı içerisinde yer alan afet kavramının sebebinin açıklanması genel hatlarıyla üç aşamada gerçekleşmektedir. Tanrı, doğa ve insan olarak ele alınan afetin açıklanması toplumlara ve bakış açılarına göre değişmektedir. İlk olarak "Tanrı" afetlerin gerçekleşme sebebi olarak görülmekteydi ve Tanrının işleri şeklinde yorumlanmaktaydı. Aydınlanmayla birlikte sekülerleşmenin toplumda yaygınlaşmasıyla afetler daha bilimsel verilerle açıklanmaya çalışılmış ve "doğa" etkin bir neden olarak görülmeye başlanmıştır. Üçüncü neden ise "insan", doğaya hakim olma düşüncesiyle yoğrulan modernizm ve sanayileşmenin sonuçlarıyla afetlerin oluşumunda önem kazanmıştır (Furedi, 2007, s. 483). Bu üç unsur günümüzde etkisini devam ettirmektedir. Bir afet yaşandığında bir kesim Allah'ın / Tanrının bir cezası veya uyarıcısı olarak algılamaktayken başka bir kesim ise doğanın kendi içerisindeki oluşumların sonucu olduğu ifade etmektedir. En son ki açıklama biçimi ise insanın doğa üzerinde hakimiyet kurması ve genel olarak insanın yapıp etmelerinin bir sonucu olduğudur. Bu noktada afetin yaşanılan doğa olayında sonra yol açtığı ve gerçekleşen olumsuz koşullar olduğu unutulmamalıdır. "Afetler, bir toplumun sosyal yaşantısını ve o toplumun kurumsal yapısını kesintiye

uğratan, kaynağı ne olursa olsun maddi ve manevi yıkımlara yol açan doğaya, insanlara ve kurumlara zarar veren olaylar" (Durmuş, 2024, s. 15) şeklinde ifade edilebilir.

Afetlerin incelenmesi türlere ayrılarak yapılmaktadır. Kaynağına, türüne, sürece ve mekana göre afetler ele alınmaktadır. Bu şekillere dallanarak incelenmesi tek bir afet türünün bile birçok başlık altında ele alınmasına neden olmaktadır. Örneğin deprem, doğa kaynaklı, jeolojik ve ani gelişen bir afettir. Quarantelli, 1990'lı yıllardan itibaren afet kavramının ve buna bağlı olarak afet çalışmalarının değişmeye başladığını belirtmektedir. Çünkü doğal ya da geleneksel afet türlerine ek olarak yeni afet türleri ortaya çıktığı gibi bazı afet türlerinin birbirini tetiklemesiyle de aynı anda birden fazla afet yaşanmaktadır (Quarantelli, 2007, s. 40 akt. Can, 2020, s. 26).

"Depremler, kaçınılmaz olarak yol açtıkları insani deneyimler nedeniyle kendine özgü bir sosyalliğin ve dolayısıyla kültürün konusudur. Bu yıkıcı etkilerin tamamı her toplumsal grubun kendi geleneğine uygun bir algı ve düşünmeye konu olmaktadır" (Aslan, 2024, s. 24). Dolayısıyla yaşanılan depremler toplumları yaşamsal, fiziksel, ekonomik, psikolojik, kültürel gibi birçok yönden etkilemektedir. Ancak toplumun dirençliliği bu noktada oldukça önemlidir. Çünkü bir toplum ne kadar dirençli ise yaşanılan afetlere direnme kabiliyeti de o kadar fazladır. Bu durumu yaşanılan afetlerin toplumları etkileme düzeyindeki farklılıklarda da görmek mümkündür. Örnek olarak bilinen bir durum olarak Türkiye ve Japonya verilebilir. Her iki ülkede de şiddetli depremler olmaktadır ancak etki düzeyleri farklılaşmaktadır.

Afetlere olan sosyolojik bakış açısının kurucu öncüleri olarak Russell R. Dynes, Enrico Quarantelli, Dennis S. Mileti ve Thomas Drabek kabul edilmekte ve afetlerin toplumsal boyutlarına dikkat çekmektedir. Sosyolojik yaklaşım, temelde kırılganlık ve afetlerin insan davranışları üzerindeki etkileri ve afetlerin toplumun ve örgütlenmelerin işleyişindeki etkileri üzerine odaklanmaktadır (Nasreen, 2004, s. 23 akt. Yılmaz, 2021, s. 196). Quarantelli, afetlerin çok boyutlu bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini vurgulayarak, sosyolojinin afetleri bütüncül bir çerçevede değerlendirebilmesinin ancak "sosyal yapı" ve "sosyal sistem" kavramları doğrultusunda mümkün olabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda Quarantelli, afetlerin sosyolojik analizinde gerekli teorik yetkinliğin Durkheim'ın sosyolojik yaklaşımında bulunduğunu ifade etmektedir (Can, 2020, s. 26). Böylece afet sosyolojisi kapsamında teori oluşturma sorunsalı büyük ölçüde giderilmiş olmakta, aynı zamanda afetlere yönelik çok boyutlu yorumlama olanakları da genişlemektedir. Afetlerin sosyoloji açısından incelenmesinde OECD raporunda belirtilen husus da önemlidir. OECD raporunda afetin etkileri dört ana başlıkta ele alınmıştır; biyolojik-yaşamsal, fiziksel, ekonomik ve sosyolojik etki (Can, 2020, s. 27). Afetin doğal sonuçlarının yanı sıra toplumsal özelliklerinin de önem kazanması afeti toplumsal bir olgu haline getirmektedir.

3. DEPREM OLGUSU VE ERZİNCAN

Deprem, ülkemizde en fazla yaşanan afet olmamakla birlikte gündemimizi en çok meşgul eden olaylardan biridir. Bunun nedeni ise depreme yönelik hazırlığımızın eksik veya yanlış olmasıdır. Ayrıca deprem jeolojik bir olaydan daha fazla bir olgudur ve sosyal bir inşadır (Sunata, 2024, s. 14). Yukarıda ifade edildiği gibi depremin açıklanmasında öne sürülen üç nedenden biri olan insanın etkinliğini bu tanımda da görmekteyiz. Aktif deprem kuşakları üzerinde yer alan ülkemizde birçok deprem yaşandığı için açıklamalar ve ifade şekilleri değişmektedir.

Genel olarak Türkiye'de yaşanılan depremlere baktığımızda 20. yüzyılda iki büyük deprem meydana gelmiştir. Bunlardan ilki 27 Aralık 1939 Erzincan depremidir. 7,9 şiddetinde meydana gelen bu depremde yaklaşık 40.000 kişi vefat etmiştir. İkincisi ise 17 Ağustos 1999 Marmara depremidir ve 7,6 şiddetinde meydana gelmiştir. Bu depremde yaklaşık 19.000 kişi hayatını kaybetmiştir (Görür, 2020, s. 57). Tarihimizde birçok deprem meydana gelmekle birlikte 21. yüzyılda Kahramanmaraş merkezli depremler yüzyılın depremi olarak anılmaktadır. 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş Pazarcık merkezli depremler, 7,7 ve 7,6 büyüklüğündedir. 11 ilde çok büyük hasarlar bırakan depremde 62.013 kişi hayatını kaybetmiştir (AFAD, 2023).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde yer alan Erzincan kenti tarih boyunca birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. Kent coğrafi konumu itibariyle de önemini günümüzde de korumaktadır.

Ancak kentin kurulduğu alan deprem yönünden risk taşımaktadır. Tarih, ekonomi, eğitim, demografik vb. açılardan ele alındığında Erzincan kentinde depremin etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir. Özellikle kentte meydana gelen 27 Aralık 1939 ve 13 Mart 1992 depremleri derin izler bırakmıştır. Yaşanılan depremlerden dolayı kentte yıkımlar olmuş hatta yerleşim yeri değiştirilmiştir. 1939 depreminin ardından kentin neredeyse tamamı yıkılmış ve kent farklı bir sahada yeniden inşa edilmiştir. Planlama açısından yeni bir şehir olması nedeniyle de sokakları geniş ve yerleşim yerinin dağılımı düzenlidir (Özdemir & Arpacı, 2019, s. 296).

1992 depreminden önce 1983 yılında gerçekleşen depremde hasar gören binalar ve diğer sağlam binalar 1992 depreminde yıkılmıştır. Bu depremde özellikle kamu binalarının yıkılması halk tarafından devlet yetkililerine ve binayı yapan sorumlulara karşı bir önyargıyı da beraberinde getirmektedir. Beton kalitesinin düşük olması, taşıyıcı sistemin iyi düzenlenmemiş olması, beton ve donatı arasındaki yük aktarımı için gerekli olan kenetlenmenin olmaması, proje ve uygulama aşamasındaki yetersizlik gibi eksiklikler depremin şiddeti ile birleşince binaların yıkılması kaçınılmaz olmuştur. Bu durum yetkililer tarafında da karşılık bulmuş ve bina yapımında denetimleri sıklaştırmışlardır. Ayrıca depremlerden sonra depremzedelerin barınma ihtiyacını karşılamak için kentte afet konutları da yapılmıştır. 1939 depreminden sonra Kızılay önderliğinde afet konutlarının yer aldığını Kızılay Mahallesi, tek katlı ve bahçeli olarak inşa edilmiştir. 1939 depreminde birçok depremzedeye barınma imkânı sağlayan bu binalar 1992 depreminde hasar görmemiştir. Ancak kentsel dönüşüm kapsamında günümüzde yıkılmıştır. 1992 depreminden sonra inşa edilen afet konutları ise genel olarak iki ve üç katlıdır ve apartman tarzındadır. Her iki depremden sonra inşa edilen afet konutlarındaki değişim kentin görünümünü değiştirmektedir. 1939 depreminde müstakil ev biçimi 1992 depreminde apartman biçimine dönüşmüştür. Günümüze geldiğimizde kentte meydana gelen kentsel dönüşüm uygulamaları ile apartmanlaşmanın arttığı görülmektedir. Ancak kent içerisinde müstakil evler varlığını sürdürmektedir. Kentte genel olarak zemin uygun olmadığından dolayı binalar üç veya dört katlı inşa edilmektedir. Kentin çeperlerine doğru gidildiğinde ise binaların tek tipleştiği ve müstakil olduğu görülmektedir.

Kent içerisinde yapılaşmada depremin etkisinin görüldüğü bir diğer nokta ise yollardır. Sokaklar ve ana caddeler geniş tutulmuş olup binalar arasındaki mesafede fazladır. Ana caddelerde hem araç yolları hem de yayalar için kaldırımlar oldukça geniş tasarlanmıştır. Ara caddelerde ise ana caddeler kadar olmamakla birlikte geniş yollar görmek mümkündür. Hem bina şekillerinde hem de yol yapımlarından anlaşıldığı üzere deprem kentin her bir noktasında kendisini göstermiştir.

4. ERZİNCAN KENTİNDE HAFIZA KAYNAKLARI

Kentler, bireylere sosyal ve kültürel avantajlar sunmakla birlikte çeşitli doğal ve insan eliyle oluşan felaketlerin etkisine karşı daha kırılgan hale gelmektedir (Gerdan & Şen, 2019, s. 965). Bununla birlikte yaşanmışlıkları da içerisinde barındıran kentler toplumsal bir hafızaya sahiptir. Kent hafızası kentin mekânsal gelişimi, yaşanan olaylar ve kentte yaşayanların anıları ile geleneklerine dek uzanan oldukça zengin bir içerik sunmaktadır. Ayrıca kentin zaman içerisindeki gelişimi ve değişimiyle birlikte süreklilik kazanmaktadır (Güncü & Aydın, 2020, s, 641). Kent hafızası toplumsal hafızanın oluşumunda da oldukça önemlidir. Halbwachs'a göre toplumsal hafıza mekânsal ve toplumsal bir oluşum olup temeli bireye dayanmaktadır. Toplum hatırlama eylemini mekânsal olarak kentsel semboller ve bireysel olarak tekrarlanan sosyal pratikler aracılığıyla gerçekleştirmektedir (Uludağ & Aycı, 2016, s. 748).

Erzincan kenti, geçmişten bugüne kadar yaşanan birçok olayı mahalle-sokak isimleri, anıtlar, meydan isimlerinde hatırlatmakta ve kent hafızasını sürekli yeniden inşa etmektedir. 1939 depremi sonucunda kent bütünüyle yıkıma uğramıştır. Ağır hasar alan bu yerleşim alanı, sonrasında "yasak bölge" olarak ilan edilmiş ve bölgeye yeniden yerleşim resmi olarak engellenmiştir. Bunun üzerine yerleşim için kentin daha kuzeyinde bulunan farklı bir alan tercih edilmiştir. Günümüzde ise söz konusu "yasak kent"e ilişkin kolektif hafızada ayrıntılı bilgi ve anlatıların büyük ölçüde kaybolduğu görülmektedir. 1939 depremi sonrasında kentin başka bir alana taşınması gündeme gelmiştir. Depremin ardından Erzincan, geçici yerleşim alanı olarak nitelendirilen ve kentin yaklaşık 1 km

kuzeyinde konumlanan "Muvakkat Kent"e taşınmıştır (Yavuz, 2017, s. 68). Bu bölgede büyük ölçüde prefabrik yapılardan oluşan geçici bir yerleşim düzeni oluşturulmuştur. Günümüzde Aşağı Çarşı (Çarşı), Taksim, Hocabey, Kızılay, Gülalibey ve İstasyon mahalleleri olarak bilinen yerleşim alanları, söz konusu muvakkat kentin sınırları içerisinde yer almaktaydı. Bu çalışma kapsamında mahalleler, İsmet İnönü anıtı, deprem şehitleri anıtı ve depreme yönelik söylenen ve daha sonra yazılı hale getirilen şiir, ağıt ve destanlar hafıza kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

4.1. Aşağı Çarşı (Çarşı) Mahallesi

1939 depreminden önceki yerleşim yerinin yakınında yer alan mahalle, ilk kurulduğu dönemlerde çoğunlukla varlıklı kişilerin bulunduğu bir mekan olmuştur. Ancak zamanla gecekondu mahallesine dönüşmüştür. Çarşı Mahallesi olarak bilinen ve günümüz şehircilik anlayışına uymayan, pek çok hukuki sorunları bulunan çağdışı bir yerleşme alanı olan bu bölge, 1939 depremi ardından geçici olarak yapılan konutların bir devamı olarak durmaktaydı (Çuhadaroğlu vd. 1992, s. 38). Ancak günümüzde bu mahallede eski halinden pek bir şey kalmamıştır. 2003 yılında yapılan TOKİ uygulaması ile yeşil alanlar, park ve otoparklar yapılarak daha modern bir görünüm kazanmıştır. Mekân yenilenmiş ve oluşturduğu hafıza unutulmuştur.

2019 yılında Güncü ve Aydın tarafından bu mahalleye yönelik yapılan bir çalışmada, mahalleye ilişkin hafızanın orada yaşayanlar için var olduğu ifade edilmiştir. Aşağı Çarşı mahallesinin hafızalardaki en temel ortak imgesi kentin 1939 depremi sonrası, halkın kendi gayretleri ile imkansızlıklar içerisinde biçimlenen bir yerleşimin var olmasıdır (Güncü & Aydın, 2020, s. 652). Ancak apartman tarzı binaların yapılması ile mahallede yaşayanların sayısında artma ve değişmeler olmasından dayalı var olan hafıza unutulmaya yüz tutmuştur.

Mahallenin yaşadığı bu dönüşüm, Henri Lefebvre'nin yaklaşımında bakıldığında depremden önce yerleşim yeri olmayan bu alan, depremden dolayı temsili mekân halini almıştır. Burada yaşayan halkta mekânı sahiplenme gerçekleşmiş ve mekâna dair algıları değişmiştir. TOKİ uygulaması ile mekân temsilleri biçimini alan mahallede sahiplenme olgusu da değişmiştir. Mekandaki bu sürekli değişim hafızayı etkilemiş ve unutma gerçekleşmiştir.

4.2. Kızılay Mahallesi

1939 depreminden sonra Kızılay önderliğinde inşa edilen bir mahalledir. Kızılay tarafından yaptırılan geçici binalar 'pavyon' olarak adlandırılmıştır ve pavyonlar açıkta kalan vatandaşların geçici olarak sığınmalarını sağlamak üzere baraka şeklindeki küçük meskenler (Yavuz, 2017, s. 71) olarak adlandırılmaktadır. Bu evler çok küçük olmasına rağmen zorlu deprem koşullarında birkaç aile bir arada yaşamaya mecbur kalmıştır. Binanın küçük gelmesi durumunda bahçe içerisinde binaya eklemeler yapılmıştır. Kentin merkezi bir noktasında olan Kızılay Mahallesindeki pavyon binalara günümüzde kentsel dönüşüm uygulamalarından dolayı rastlamak imkansızdır. Tek katlı ve müstakil binaların yerinde günümüzde apartmanlar yer almaktadır. Hafızada hatırlatıcı işlev üstlenen mahallenin, kentsel dönüşüm sürecinde yeniden inşası bu işlevini kaybetmiştir.

4.3.Gülabibey Mahallesi

Bu mahallede depreme yönelik hafızayı içermektedir. Tıpkı Kızılay mahallesi gibi bu mahallenin de inşası devlet tarafından karşılanmıştır. Ancak bu mahallede binalar yurtdışından getirilen hazır evlerden inşa edilmiştir. Halk arasında 'kurma ev' olarak bilinen bu binalar bağımsız bahçe içerisinde yer alan prefabrik yapılardır. 1940'lı yıllarda getirilen bu konutlar da sayılarına göre "ikili, üçlü, dörtlü kurma" şeklinde isimlendirilirmiştir (Güncü ve Aydın, 2020, s. 654). Bu binalarda depremden sonra barınma ihtiyacını karşılamada önemli bir işlev üstlenmiştir. Günümüzde bu tarz kurma evlere rastlamak mümkündür.

4.4.İstasyon Mahallesi

Erzincan gar binasının güney kısmında yer alan bu mahalle, tren garına yakınlığı ve istasyon lojmanlarının bölgede olmasından dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. 1939 depremin önce yaşayanların

olduğu bu mahallede depremden sonra yerleşim yeri değiştirilince kaldırılmıştır. Yıkımın da oldukça fazla olduğu mahalle daha sonra tekrar inşa edilmemiştir. Bu mahallede genellikle halkın kendi imkanları ile yaptığı tek katlı binalar bulunmaktaydı ancak günümüzde kaldırılmıştır. İstasyon lojmanları varlığını sürdürse de yıkılan binaların yerini kent parkı ve ormanlık alan almıştır. Dolayısıyla depreme yönelik önemli bir hafıza kaynağının da kaybolması söz konusudur. Temsil mekân olan mahalle depremden dolayı mübadele değeri değişmiş ve terk edilen bir mekân olmuştur.

4.5. Tren Garı (İstasyon Binası)

Erzincan kentine tren 1938 yılında gelmiş ve 1939 depreminde kurtarıcı bir görev üstlenmiştir. Tren ile hem yardımlar afet bölgesine nakledilmiş hem de depremzedeler diğer illere tahliye edilmiştir. Ayrıca gazeteler trenler aracılığıyla gelmekte ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olmasıyla da ulaşımı sağlama noktasında önem taşımaktadır (Güncü & Aydın, 2020, s. 649). 1939 depreminde istasyon binası hastane, kalacak yer, yardımların toplandığı depo gibi birçok görev üstlenen istasyon binası Erzincan halkının yaşantısında olan bir olgu olarak önemlidir. Taş bir bina olan gar bugün hala varlığını korumaktadır.

4.6. İnönü Anıtı

Anıtlar geçmişin hatırlatılmasında ve geleceğe aktarılmasında işlevsel bir unsurdur. Paul Connerton (2019) anıtları "mekân belleğinin" bir türü olarak görmekte ve "anıt mekânları" olarak adlandırmaktadır. Doğal afetler, yenilgi ile sonuçlanan büyük savaşların bıraktığı acılar, ayaklanmalar ve bastırılması sonucu oluşan yıkımlar, acıklı durumlar gibi yaşantılar anıtların doğmasına yol açmıştır (Esen, 1982, s. 10 akt. Hıdırlıoğlu vd., 2016, s. 555). 1939 depreminden sonra kenti ziyarete gelen İsmet İnönü'nün göğsüne başını koyarak ağlayan, uğradığı felaketin büyüklüğünü anlatan bir ananın fotoğrafından esinlenerek anıt yapılmıştır (Yavuz, 2017, s. 92). Bu görüntü birçok yerde yer almış ve değişik hikayelerle anlatılmıştır. Gazete manşetlerinde, görsel enstrümanlarda köşe yazılarında ve meclisteki konuşmalarında Milli Şef, felaket anında ulusal birliği ve toparlanmayı kendinde toplayan imge olarak yer almıştır. Ağlayan bir depremzede kadın ile İnönü'nün yer aldığı bir fotoğrafta cisimleşen bu imgenin hikâyesi ve kendisi, gazete ve afişlerde yeniden üretilmiş defalarca yorumlanmış ve son olarak Erzincan şehir merkezinde anıtlaştırılmıştır (Arpacı, 2018, s. 235, 237). Anıt iki kısımdan oluşmakta ve her bir figür farklı anlamlara gelmekle beraber depreme yönelik bir hafıza kaynağıdır. O dönemde resmi bir tören ile açılışı yapılan anıtın ilk konumladığı yer Dörtyol olarak adlandırılan kent merkezidir. Daha sonra Valilik binasının önünde bulunan parka taşınmıştır.

4.7. Deprem Anıtları

Anıtlar, yaşanan bir olayı hatırlatmak ve simgeleştirmek amacıyla genelde olayın gerçekleştiği mekânda inşa edilen yapıtlardır. Anıtların neyi hatırlatıp neyi unutturacağı anıtın yapım amacına göre değişmektedir. Erzincan'da inşa edilen deprem anıtları hem depremi hatırlamak hem de anıt mezar şeklinde inşa edilmiştir. Erzincan kentinde iki adet deprem anıtı bulunmaktadır. Bu anıtlardan biri Terzi Baba Şehir Mezarlığında diğeri ise Piri Sami Hazretleri Türbesi yakınlarında yer almaktadır. Bu deprem anıtları hem depremi hatırlatmak hem de toplu mezar olarak yer almaktadır. 1939 deprem anıtı bir toplu mezar üzerine inşa edilmiştir. Daha yeni inşa edilen deprem anıtı halk tarafından da iki nedenden dolayı tam olarak bilinmemektedir. İlk olarak deprem anıtının bulunduğu yer halkın çoğunlukla ziyaret ettiği bir yer değildir ve ikinci olarak da orada anıtın da var olduğunu gösteren bir bilgilendirme aracı olmamasıdır. 1992 deprem şehitleri anıtında şehitlerin adı yazmakta ve anıt üzerinde aşağıdaki dörtlük yer almaktadır;

Erzincan duman oldu

Halimiz yaman oldu

Kanlar karıştı kana

Ayrıldık Erzincan'dan

Ottan ocaktan candan

4.8. Depremin Sözlü Hatırlatıcıları; Şiir, Ağıt ve Destan

Toplumsal hafızanın inşasında ve aktarımında edebiyat ürünleri oldukça işlevseldir. Edebiyat ürünleri dönemlerin sosyal, kültürel ve ekonomik hayata ilişkin birçok bilgiyi içerisinde taşımaktadır. Mekânın yaşanmışlıkları, zamanın rolü, hafıza ve hayal gücü hakkında temel bilgiler sunan edebiyat ürünlerinde (Gürleyen, 2020, s. 1739) ve yazılan şiirler ve ağıtlar da hem depremin kent üzerindeki hem de depremi yaşayanlar üzerindeki etkileri dile getirilmiştir. Dolayısıyla edebi anlatılar toplumun ortak belleğini oluştururken toplumun geçmişinden gelenleri ve toplumun ne yaptığını ifade etmenin aracıdır (Yıldız, 2019, s. 90). Hikâye, masal, sergüzeşt, manzum hikâye, tarih, roman ve fabl gibi anlamlara gelen (Yetiş, 1994, s. 200) destan toplumları derinden etkileyen her olay için yazılmaktadır. Yaşanılan depremlerden etkilenenler deprem anını ve sonrasını destanlar ile gelecek kuşaklara aktarmaktadır. Erzincan'da yaşanılan depremlere yönelik yazılan destanlar 1939, 1983 ve 1992 yıllarında gerçekleşen depremlere ayrılmaktadır. Bazı destanlar sadece yaşanılan depremi konu alırken bazı destanlar genel olarak Erzincan tarihinden de bahsetmektedir. Destanlarda ortak olan genellikle depremin yaşandığı an, depremden sonra oluşan enkaz hali, insanların çektikleri sıkıntılar, depremden önce ve sonra Erzincan depremin oluşturduğu zararlardır.

Yazılan şiir ve ağıtlarda hem depremin kent hem de depremi yaşayanlar üzerindeki etkilerini dile getirilmiştir. Depreme yönelik ağıtlarda, deprem anını kıyamet olarak adlandırma, depremin Allah tarafından gerçekleştirilmesi ve kader ile ilişkilendirilmesi sık rastlanılan bir durumdur. Ağıtlarda ele alınan bir diğer imge ise deprem anında yaşanılanlar ve yıkılan binalardır. 1992 depreminde binaların çökerek yıkılması, enkaz altında çok fazla kişinin kalması ağıtlara da konu olmuştur. Depreme dair bilgi içeren ağıtlar deprem anındaki hislerin bir anlamda dışa vurumu ya da hatırda kalan şeylerin dile getirilmesidir. Bu tür ağıtların mezar taşlarında, anıtlarda yer alması hafızayı daha da canlı tutmaktadır. Mezar taşlarına ya da anıtlara yazılan ağıtlar deprem anının hissini hatırlatır. Mezar taşlarında yazılı olan ağıtlara genellikle depremde genç yaşta ölenlerin mezar taşlarında yazılıdır.

5.ERZİNCAN HALKINDA DEPREMİN İNŞA ETTİĞİ KENT HAFIZASI

5.1. Otobiyografik Hafızada Deprem

Bireylerin kendi yaşandıklarının hatırladıkları olayların bütününü anlatmak için kullanılan bir terim olan ve uzun süreli belleğin bir parçası (Gülgöz, 2018, s. 13) olarak otobiyografik hafıza daha kişisel bir özellik taşımaktadır. İnsan yaşamında bazı olaylar otobiyografik hafızanın oluşumunda etkili olmaktadır. Bu bağlamda deprem bireylerin hafızasında kalıcı bir şekilde yer almaktadır.

Çalışma kapsamında oluşturulan görüşme formunda bir adet depreme dair genel düşünce, iki adet 1939 depremine ve iki adette 1992 depremine yönelik, beş adette deprem ve mekan ilişkisine dair sorular yer almaktadır. Depreme dair genel fikir edinmek amacıyla "*Deprem denildiğinde aklınıza ilk gelen şeyler nelerdir?*" sorusu katılımcılara yöneltilmiştir. Elde edilen bilgilere göre katılımcıların depreme dair ilk hatırladıkları "korku" yani depremin ne hissettirdiğidir. Bu anlatımın arkasından "yıkıntı", "afet", "ölüm", "çaresizlik", "göçük altında kalma" gibi daha çok içinde bulunulan durum ve mekâna yönelik anlatılar gelmektedir. Katılımcıların depreme yönelik ilk hatırladıklarını ifade ederken depremden sonraki mekânı resmetmesi hafızanın mekân ile ilişkisi ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda Halbwachs'ın (2018) hafıza ve mekân ilişkisine dair düşünceleri anlam kazanmaktadır. 1939 depremine ait otobiyografik hafızaya yönelik bilgi edinmek amacıyla "*1939 Erzincan depremine dair bir bilginiz var mı?*" sorusu katılımcılara yöneltilmiştir. 1939 depremi bağlamında bakıldığında katılımcılardan daha çok depreme yönelik genel bilgiler edinildiği görülmektedir. Depremin şiddeti, kaç kişinin öldüğü, şehrin tamamen yıkıldığı ve göçük altında kalanlar gibi bilgiler katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Katılımcı 5 (E- 50), *"39 depreminde daha çok insanın hayatını kaybettiğini, Erzincan'ın yerle bir olduğunu duyduk. Yıkık, dökük virane bir şey olmuş şehir*" olarak ifade ederken Katılımcı 18 (K- 60), "*şiddeti 7,9 olan ve kırk bin civarında insanın öldüğü, binaların neredeyse tamamının yıkılması sonucunda şehrin taşınarak şimdi ki yerinde yeniden inşa kurulduğu bir deprem*" olarak belirtmiştir.

Katılımcılara *"1992 Erzincan depremine dair bilgi ve deneyiminiz var mı? Depreme dair neler hatırlıyorsunuz?"* sorusu yöneltilmiştir. 1992 depremine dair hatırladıklarına yönelik verdiği yanıtlar

daha çok mekânı tasvir etme ve içinde bulunulan koşulları belirtmeye yöneliktir. Genel olarak "yıkım"dan bahsedilmiştir ve toplumsal cinsiyet bağlamında ayrıma gidilmiştir. Kadın katılımcılar şehir merkezinin yıkıldığını belirtirken erkek katılımcılar şehir merkezinde yıkılan binaların isimlerini de söylemişlerdir. Katılımcı 2 (K-80), "*92 depreminde evim hep yıkıldı. Yıkım daha çok Dörtyol'da oldu. Hasar gören binalar onarıldı*" diyerek ifade ederken Katılımcı 3 (E- 54) "*Dörtyol'da Urartu İş Merkezi, vergi dairesi, Çerkez Kıraathanesi, Roma Oteli oralar yıkıldı. Kızılay Camisi'nin minaresi tam namaz kılanların üzerine düştü*" ve Katılımcı 4 (E- 53) "*Çerkez Kıraathanesi vardı yıkıldı, yerinde şu an Eriza Oteli var. Deprem en çok şehir merkezini etkiledi, civarlarda o kadar bir şey yok. Sigorta Hastanesi, Hemşirelik Okulu, Urartu Oteli, vergi dairesi hep yıkıldı*" diyerek yıkılan binalara dair daha detaylı bilgi vermiştir.

Katılımcıların ifadelerinde yer alan 'yıkım' kavramında sunulan mekân bilgisinden sonra depreme dair zaman bilgisi de ifadelerde oldukça yer almıştır. Mekân ve zaman kavramları bir hafızanın temel referans noktalarını oluşturmaktadır. 1992 depreminin Ramazan ayında teravih vaktinde yaşanmış olmasından dolayı zaman tasviri genellikle "Ramazan ayı", "teravih vakti" kavramları kullanılarak ifade edilmiştir. Katılımcı 16 (E- 36) *"…dedem ve babaannem teravih namazı kılıyorlardı, ben de sobanın yanına uzanmıştım. Öyle bir gürültü koptu ki dedemin Allah nidaları ile çıplak ayakla çıktığımı hatırlıyorum*" olarak ifade ederken Katılımcı 8 (E- 36) "*Ramazan ayıydı, teravih vaktiydi, Ramazan ayının bitimine kadar çadırda yaşadık…*" ifadesi bunu desteklemektedir ve hafızada zaman kavramının etkisini göstermektedir.

Katılımcılar depremden sonraki süreci ifade ederken "kıyamet gibi bir şeydi" ve " bir anda dünyanın sonunun geldiği" ifadelerini kullanmışlardır. Katılımcı 43 (E, 60) "*deprem değil kıyamet gibiydi*" ifadesi bu açıdan önemlidir. Yine benzer sonucu Duman (2016) ile Köse ve Küçükcan'ın (2006) çalışmalarında görmek mümkündür.

Katılımcılardan elde edilen bilgilere bakıldığında otobiyografik hafızada depremde hissedilen duygunun yanı sıra deprem anında ve sonrasında yaşanılanlar, görülen unsurlar, mekân ve zaman bilgisi yer almaktadır. 1992 depremini yaşayanlarda "korku" ön plana çıkmaktadır ve depremi "kıyamet", "dünyanın sonunun gelmesi" gibi ifadeler oldukça önemlidir.

Hafıza ve mekan ilişkisine yönelik olarak katılımcılara "*Erzincan kent merkezinde size depremi anımsatan herhangi bir unsur var mı? Varsa belirtiniz*." sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı 11 (E-64) "*Şehir merkezinde depremi hatırlatan en önemli unsur şehrin kendisidir. Sürekli yer değiştiren Erzincan Türkiye'de belki de düzeni itibariyle yok denecek bir plana sahip bu planda depremin şehre sağladığı en önemli katkılardan birisi. Ayrıca depremden sonra geçici iskan için yapılmış olan Çarşı mahallesi, Taksim mahallesi yeniden yapılandı. Kızılay- Hocabey mahalleleri ise hala o eski deprem sonrası yapıları gözümüzün önünde. Bunlar hep depremleri hatırlatan önemli yapılar*." ifadeni kullanmıştır. Kentin kendisinin hatırlatıcı bir unsur olarak otobiyografik hafıza yer alması ilgi çekicidir. Katılımcı 18 (K-62) ifade ettiği gibi kent yeniden inşa edilse dahi depremi hatırlatmaktadır. Ayrıca en ilgisiz görülen nesne bile kişilerin hafızalarında depreme dair izler barındırmaktadır. Katılımcının ifadesi şu şekildedir; "*Depremden sonra şehir merkezinde çok büyük değişiklik oldu çünkü binaların neredeyse tamamı yıkıldı yerine yenileri yapıldı. Onları gördükçe sık sık depremden önceki hallerini hatırlarım. Önceden belediye binası olup şu anda millet bahçesi olarak kullanılan eski taş bir bina var orası depremde yıkılmamıştı. Bu bina bana hem çok eski bir bina olmasına rağmen hasar bile almadan ayakta kalmasıyla hem de bahçesinde bulunan havuzun 1939 depreminde yıkılan Erzincan'dan kalma fıskiye de bana depremi hatırlatır*."

5.2. Anımsatıcı Topluluk Olarak Aile

Geçmişin bugüne aktarılmasında ve yeniden inşasında önemli bir rol üstlenen anımsatıcı topluluklardan aile depreme yönelik bilgiyi de içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle katılımcılara "*1939 depremine dair bilgileri nasıl ve kimlerden öğrendiniz?*" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların 1939 depremine yönelik bilgileri genellikle "büyüklerimiz", "anne" ve "baba" ifadelerini kullanarak aktarmışlardır. Ayrıca bilgi aktarımında daha çok dede ve baba ön planda yer almıştır. Daha özele

inildiğinde ise baba ve anne ifadelerinin sık kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu ifadelerde aile yapısına yönelik bilgi sahibi olunmaktadır. Aile anlatılarının yanı sıra az sayıda katılımcının yazılı ve görsel medya (gazete, televizyon vb.) aracılığıyla bilgi sahibi olduğu gözlenmiştir. Ancak burada hatırlatıcı işlevinin ailenin değil de hafıza kurumlarının üstlenmesi dikkat çekicidir. Katılımcı 11 (E, 64) "…*yaptığım okumalar*", Katılımcı 14 (E, 42) "…*Erzincan'ın yerel kitapları*…", Katılımcı 18 (K, 62) "...*konu ile ilgili okuduğum kitaplar*", ifadelerini kullanırken Katılımcı 14 (E, 36) "…*haber kaynakları*" aracılığıyla depreme dair bilgi edindiklerini söylemişlerdir.

Ailenin hafıza aktarımında işlevi göz ardı edilemez ancak neyi aktarıp neyi aktarmayacağını belirlemesine karar vermesi hafızanın inşa sürecini etkilemektedir. Genel olarak anlatılarda depremde kaç kişinin öldüğü, vefat eden aile üyeleri, çekilen sıkıntılar, zor şartlar, şehrin tamamının yıkıldığı ve göçük altında kalanlar gibi temel bilgiler yer almaktadır. Bu anlatılarla 1939 depreminde yaşanılanlar sonraki kuşaklara aktarılmaktadır.

Kuşak aktarımını öğrenmek amacıyla katılımcılara "*Çocuklarınıza/Torunlarınıza depreme dair bir şeyler anlatır mısınız?*"sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı 19 (K, 35) bu durumu şu ifadeleri ile belirtmektedir: "*Aslında anlatılacak çok şey var ama bu anıları çocuklara anlatmak manasız.*" Bunu destekler nitelikte Katılımcı 42 (E, 60) ise "*Çocuklara pek anlatmıyorum korkmasınlar diye. Tatbikat yapsak iyi olur ama bazen evde tek kalıyorlar korkmasınlar diye anlatmıyorum*" ifadesinde bulunmaktadır. 1992 depremzedelerinin yaşadıklarını bir sonraki nesle aktarma noktasında ayrıma gidilmesi ilgi çekicidir. Katılımcıların neredeyse yarısı depremde yaşadıklarını anlatmaktadır. Ancak anlatırken daha çok depreme yönelik alınması gereken tedbirlerden bahsetmişlerdir. Ayrıca çok az katılımcı yaşadıklarını anlatmamayı seçmiş ve depreme yönelik bilgilerin okullardaki derslerde anlatıldığını ifade etmiştir. Katılımcı 23 (E- 63) ve Katılımcı 28 (K- 66) depreme dair anlatı da bulunmadıklarını çünkü okullarda bunların anlatıldığını ifade ederken, Katılımcı 35 (E-38) hem kendi yaşadıklarını anlatmakta hem de okullarda öğrendiklerini belirtmiştir.

1939 depremzedeleri yaşadıklarını anlatırken 1992 depremzedeleri bu konuda çekinceli davrandığı görülmüştür. Aile daha çok uyarıcı bir işlev üstlenmiş ve depreme yönelik önlemlerden bahsedilmiştir. Ayrıca okullarda anlatılmasının gerekçe gösterilmesi, aile kurumunun bilgi aktarma işlevini eğitim kurumlarına devrettiğinin ipucunu vermektedir. Hem 1939 hem de 1992 deprem hafızasının sonraki kuşaklara aktarılmasında anımsatıcı topluluk olarak ele alabileceğimiz ailenin yanı sıra eğitim kurumları da önemlidir.

5.3. Hafızanın İnşasında Kurumlar

Eğitim kurumları, müzeler, mahkemeler ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla geçmiş bugüne aktarılmaktadır. Bu çalışma kapsamında özellikle eğitim kurumları ve kitle iletişim araçları ele alınmıştır. Katılımcılardan bazıları sonraki kuşaklara depreme dair bir anlatımda bulunmasında okulların gerekçe gösterilerek kendi yaşadıklarını anlatmadıkları görülmüştür. Kitle iletişim araçlarının bilgiyi yayma ve saklama sorumluluğu vardır. Okullarda verilen afetlere yönelik eğitimler ve gerçekleştirilen tatbikatları gerekçe göstererek 1992 depremini yaşayan depremzedeler yaşadıklarını çocuklarına ya da torunlarına anlatmamaktadır. Bu durum katılımcıların şu ifadelerinde görülmektedir; "*Bu konu hakkında okullarda yeterince bilgi alıyorlar. Ben sadece bu durum karşısında panik yapmamalarını sakin kalmalarını söylüyorum*." (Katılımcı 23, K, 63) "*Haberlerde konusu geçerse, konunun gidişatına göre anlatıyorum. Okullarda artık doğal afetlere karşı bilgi veriliyor yeri geldikçe*" (Katılımcı 35, E, 38).

Hafıza kurumu olarak ele alınan ikinci unsur ise kitle iletişim arçalarıdır. Bu çalışma kapsamında dönemin gazeteleri incelenirken deprem haberlerinin nasıl verildiği, daha çok hangi açıdan depremin ele alındığı, gazete başlıklarında nasıl yer aldığı dikkat alınmıştır. Depreme yönelik gazete haberlerin analizinde hem yerel hem de ulusal gazeteler değerlendirilmiştir. 1939 ve 1992 depremlerinin farklı şekilde ifade edildiği görülmüştür. 1939 depremine yönelik yapılan haberlerin yer aldığı gazetelerde depreme yönelik olarak genellikle depremin ne kadar büyük olduğu, tam olarak merkezinin belli olmadığı, başlatılan yardım kampanyaları gibi daha çok o zorlu koşulları anlatan haberler yapılmıştır. 28 Aralık 1939 tarihli Akşam Gazetesi "*Erzincan Vilayeti ile Kemah Bir Enkaz Yığını Halini Aldı*", Anadolu

Gazetesi "*Orta Anadolu"da Şiddetli Zelzeleler Erzincan, Tokat, Sivas ve Ordu Vilayetlerinde Zelzelelerin Yaptığı Tahribat Büyük*", Aydın Gazetesi "*Büyük Bir Zelzele Felaketi*", İkdam Gazetesi "*Büyük Zelzele Felaketi Erzincan, Kemah ve Civarı Enkaz Yığını Haline Geldi*" manşetlerini atmıştır. Depreme yönelik daha sayısal verilerle haber yapan Son Havadisler Akşam Postası Gazetesi ise "*Zelzele Faciasının Bugün Saat On İkiye Kadar Alınan Malumata Göre Son Bilançosu 1313 Ölü, 359 Yaralı*" manşetini atmıştır.1939 depremine yönelik haberlerde genellikle depremin ne kadar büyük olduğu, merkezinin tam olarak belli olmadığı, başlatılan yardım kampanyaları, depremin Erzincan ve çevresine etkisi, devlet yetkililerinin afet bölgesine gelmesi, mecliste yapılan görüşmeler gibi bilgiler yer almaktadır.

1992 depremiyle ilgili gazeteler incelendiğinde ise depremin büyüklüğü ön plana çıkmakla birlikte devlet yetkililerine ve binaların inşasında yer alan görevlilere sitem ve halkın yaşadığı sıkıntılar, yapılan deprem yardımları, çadırların halka ulaşmadığı, az sayıda çadır olduğu için depremzedeler arasında kargaşa çıktığı ve soğuk hava koşulları yer aldığı görülmektedir. Meydan Gazetesi "*Büyük Facia*", Hürriyet Gazetesi "*Kader Değil, Cinayet*", Sabah Gazetesi "*Bu Binaları Kim Yaptı*?" Milliyet Gazetesi "*Türkiye Kan Ağlıyor*" ve Cumhuriyet Gazetesi ise "*Türkiye'yi Sarsan Acı*" manşetlerini atmıştır. Hürriyet ve Sabah gazetelerinin böyle bir başlık atmalarının sebebi 1992 depreminde daha çok hastane, okul gibi kamu binalarının yıkılmasıdır. Yapılan yardımlar da gazetelerde kendine yer bulmuştur. "*Büyük yardım kampanyası*", "*Her yerden yardım yağıyor*", "*Yardım yağıyor*", "*Beşinci günde 7 milyarı geçtik…*", "*Yardımcı ülkeler yardıma hazır*", "*Erzincan'a yardım yağıyor*", "*Devlet Erzincan'da*" ve "*Zekât ve fitreler Erzincan'a*" gibi haber başlıkları yer almıştır.

Genel olarak bakıldığında 1939 depremi haberlerinde daha çok depremin verdiği zarar ön plandayken 1992 depremi haberlerinde ise bürokrasi ile ilişkiler ve deprem sonrası yaşanılan sıkıntılar aktarılmıştır. Gazetelerin verdiği bilgiler ile depremzedelerin anlatıları da benzerlik göstermektedir. Şöyle ki, 1939 depremzedeleri yaşadıkları sıkıntıları, zorlu mevsim şartlarını, yıkımın çok olduğunu anlatmışlardır. Bu anlatımları o dönemin gazete haberlerinde de görmek mümkündür. 1992 depremzedeleri gelen yardımlardan ve bu yardımların talan edildiğinden, çadırda yaşadıklarını ifade etmiştir ve bu duruma yönelik anlatılar gazete haberleri ile paralellik göstermektedir.

5.4. Kuşak Hafızasının İnşasında Depremin Yeri

Belli bir kuşağa ait olan hafıza yukarıda ifade edilmeye çalışılan anımsatıcı topluluklar ve hafıza kurumları vasıtasıyla bir sonraki kuşağa aktarılmaktadır. Halbwachs (2018) kuşaklar arasında geçmişin ebeveynler, büyükanneler ve büyükbabalar aracılığıyla aktarılmasını sağlayan ve bireysel deneyimin sınırlarının ötesine geçen canlı bir bağ olduğunu öner sürmektedir. Aile büyüklerinin depreme yönelik anlatıları bir sonraki kuşağa aktarılmakta ve depreme ait hafıza sürekli canlı tutulmaktadır. Depremle birlikte anılan Erzincan halkı için depremin inşa ettiği hafıza kuşaklar arasında kendine yer bulmaktadır. Otobiyografik hafıza kuşak hafızasının oluşumunda etkilidir. Otobiyografik hafızanın diğer insanlarla paylaşılması bireylerin depreme yönelik hatırladıkları ve sonraki kuşağa aktarımları önemlidir.

Kuşak hafızasının oluşum sürecinde kültürel bellek oldukça etkilidir. Ritüeller, törenler ve hatıralar kültürel belleği inşa etmektedir. Bu çalışma kapsamında değerlendirilen deprem şiirleri, ağıtları ve destanları kuşak hafızasının oluşumunda etkili olmaktadır. İncelenen şiirlerde genellikle Erzincan'ın bahtsızlığı, kaderinin kötü olması, geçim sıkıntısı, ayrılık, ölüm, yalnızlık ve göç ele alınan konulardır. Ağıt ve destanların genel konusu ise deprem ve ortaya çıkardığı olumsuzluklardır. Kentte yıkılan binalar, ölümler, depremin zamanı gibi temalar destanda kendine yer bulmuştur. Talibi Coşkun, "Zelzele ve Seylap Destanı"nda 1939 depremini şu şekilde ifade etmiştir:

Oteller kahveler hanlar kalmadı

O beyler paşalar canlar kalmadı

Çarşı pazar meydan kalmadı

O bağlar bahçeler bostan ağlıyor

(Kara, 1994: 205- 213)

Hüseyin Baştuğ'un "Erzincan Destanı"nda 1992 depremine yönelik şu ifadeler yer almaktadır:

On üç Mart, Cuma akşamı, yedi yirmide,

Sallandı Erzincan yerle bir oldu

Enkazın altından çıkan cesetler

Tanınmaz hale geldi, canım Erzincan

(Kara, 1994: 42- 44)

Kişisel ağıtlarda ise genç yaşta ölen insanların iyi yönleri, aniden ölümlerinin yarattığı acı dile getirilmiştir ve bu ağıtlara mezar taşlarında rastlanılmaktadır. Henüz daha 20 yaşında depremde hayatını kaybeden bir gencin mezar taşında şu ifadeler yer almaktadır:

Tomurcuk gül idim

Açmadan soldum

92 Erzincan depreminde şehit oldum

Hafızanın kuşaklar arası aktarılmasında anıtlarda önemlidir. Erzincan'da hem 1939 hem de 1992 deprem anıtları bulunmaktadır. 1992 deprem şehitleri anıtı, şehir mezarlığı içerisinde yer alması sebebiyle 1939 deprem şehitleri anıtından daha çok bilinmektedir. Anıt ve hafıza ilişkisini öğrenmek amacıyla, "Terzi Baba Mezarlığı'nda bulunan deprem anıtını hiç ziyaret ettiniz mi?" sorusu katılımcılara yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilere bakıldığında yarısına yakını ziyaret ettiğini ifade etmiştir. Ancak 1939 deprem şehitleri anıtı konumu ve yeterli bilginin olmaması sebebiyle katılımcılardan anıta dair bir bilgi verilmemiştir. Anıtların hafıza aktarımında aktarıcı olduğu görülmekle birlikte anıtın görünür olması da oldukça etkilidir.

5.5. Mekânı Sahiplenme ve Deprem

Sahiplenme kavramı, insanların mekanla olan ilişkisini ifade etmekte ve Henri Lefebvre'ye ait bir kavramdır. Mekanlar sürekli değişmektedir. Bu değişim sürecinde sahiplenme yenilenmekte ve sahiplenme biçimleri de şekillenmektedir. Erzincan kent mekânı depremlerden dolayı değişim yaşamaktadır ve bu durumda insan ve mekân ilişkisini de etkilemektedir. Lefebvre'nin sahiplenme ve mekân üçlemesi kavramsallaştırması depremin kente verdiği etkileri anlama noktasında bir zemin oluşturmaktadır. Mekânsal pratikler, mekân temsilleri ve temsil mekanları kavramları depremin kente vermiş olduğu etkileri ile sahiplenme derecesini anlamak için önemlidir.

Kentin şu an ki hali ve yerleşim durumu mekânsal pratiğe örnek olarak verilebilir. Çünkü bu mekân gündelik yaşam pratikleri içerisinde anlam bulmaktadır. Mekân temsilleri, uzmanların tasarladığı ve egemen olduğu bir mekandır. Erzincan kentinde kentsel dönüşüme giren mahalleler, kent merkezinin yeniden inşası ve İsmet İnönü Anıtı'nın yeni yeri mekân temsillerine örnek olarak gösterilmektedir. Temsil mekân, oturanların ve kullananların mekanıdır. Bir yandan egemen olunan diğer taraftan maruz kalınan mekandır ve doğrudan zamanla ilişkilidir. Bu iki kavram ve toplumsal olarak inşasında beden önemli bir rol üstlenmektedir. Beden hem mekânı üretir hem de mekân tarafından üretilmektedir. Lefebvre (2014) mekânı, bir bedeni ve bedeninin gölgesi olarak görmektedir ve mekânı bedenler arasındaki hareketli etkileşim olarak ele almaktadır. Bu etkileşimde toplumsal cinsiyet rolleri önemlidir. Katılımcılardan kadınların kent merkezini bilmemesi depremi anlatırken evlerini ve çadırlarını anlatmaları, mekânı deneyimlemesinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Ancak erkek katılımcıların kent merkezine yönelik detaylı bilgi vermesi, yıkılan binalar ve bu binaların yerine inşa edilen binaların isimleriyle birlikte vermeleri mekânı deneyimlemesinin daha geniş ve etkileşimli olduğu görülmektedir.

Mekanı sahiplenmenin bir başka boyutu olarak Pierce'nın bakış açısı önemlidir. (Pierce vd., 2002, s. 8). "Yarar", "kimlik" ve "bir yere ait olma" şeklinde sıralamasının üçüncüsü, bu çalışmada elde edilen veriler için uygundur. Katılımcılara "*Depremden dolayı Erzincan'dan başka herhangi bir yerleşim yerine*

gitmeyi düşündünüz mü?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı 12 (K-53) "*Hayır, Erzincan memleketimiz olduğu için hiç düşünmedik*", Katılımcı 60 (K-60) ise "Hayır hiç düşünmedim" ifadelerini kullanmışlardır. Katılımcılardan bazıları iş ve ailevi sebeplerden dolayı gitmediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcı 58 (K-42) "*Evet ama gidemedik iş dolayısıyla*" ve Katılımcı 39 (E-54) "*Hayır yaşamak istemem tüm yakınlarım Erzincan'da olduğu için*." şeklinde yanıtlar vermişlerdir. Bir yere ait olma hissiyatı ile katılımcılar depremden dolayı Erzincan'dan başka bir yere gitmeyi düşünmemişlerdir.

6. SONUÇ

Bu araştırma, bir doğal afet türü olan depremin kent hafızasının oluşum sürecine etkisini incelemekte olup çalışma Erzincan kenti örneği üzerinden yürütülmüştür. Bu çalışmanın temel araştırma sorusu, Erzincan'da meydana gelen 1939 ve 1992 depremlerinin mekân aracılığıyla kent hafızasını hangi biçimlerde dönüştürdüğü ve yeniden yapılandırdığıdır. Aile anlatıları, eğitim kurumlarının aktarımları, anıtlar, kentte yeniden inşa edilen yapılar ile ağıt ve destanlar gibi kültürel unsurlar, depreme ilişkin kolektif hafızanın oluşumuna ve sürdürülmesine katkı sağlayan başlıca hafıza taşıyıcıları olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal hafıza, mekân ve afet kavramları oluşturmaktadır. Bireysel olarak görülen hafıza ve mekân etkileşimler sonucu toplumsal bir boyut kazanmaktadır. Mekân, bireyler arasındaki etkileşimlerin yanı sıra insanın mekânla kurduğu ilişki sonucunda sürekli olarak yeniden üretilerek toplumsal bir niteliğe bürünmektedir. Bireysel ve toplumsal hafızayı birbirini tamamlayan unsurlar olarak ele alan sosyolojik yaklaşım, afet araştırmalarında önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Zira bir afetin toplumsal boyutunu anlamlandırma sürecinde her iki hafıza türünden de yararlanılmakta; toplumsal deneyim çözümlemelerinde bireysel hafıza verileri de başvurulan önemli kaynaklardan biri hâline gelmektedir. Depremden sonra inşa edilen mahalleler, şehir mezarlığı, anıtlar, destanlar, ağıtlar çalışmanın veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Görüşme ve doküman incelemesi kullanılarak veriler tematik olarak analiz edilmiştir. 'Amaca yönelik ya da yargıya dayalı' örnekleme yönteminin kullanıldığı araştırmada örneklem grubunun demografik özelliklerine bakıldığında katılımcıların 35-80 yaş aralığında, 1992 depremini yaşadıklarında ise 20 ile 60 yaş arasında oldukları görülmektedir. Depremden öncesi ve sonrasında genellikle Erzincan kent merkezinde ikamet ettikleri görülmüştür.

Erzincan, yerleşim ve yapılaşma aşamalarında depremi göz önünde bulundurmaya çalışan bir kenttir. Erzincan, tarih boyunca birçok deprem yaşamış ve gelecekte de yenilerini yaşaması muhtemel bir kent olarak, planlamalarında depremi göz önünde bulundurması anlaşılır bir durumdur. Türkiye'nin deprem tarihine 20. yüzyılın en yıkıcı sarsıntılarından biri olarak geçen 1939 Erzincan depremi, kenti bütünüyle tahrip etmiştir. Kenti büyük ölçüde harabeye dönüştüren bu afet, dönemin olumsuz koşulları, yardım faaliyetlerinin yetersizliği ve müdahalenin gecikmesi nedeniyle geniş çaplı göç hareketlerine yol açmış; Erzincan uzun süre sosyoekonomik açıdan ağır bir krizin içinde kalmıştır. Buna karşın, 1939 depremiyle karşılaştırıldığında 1992 depremi, dönemin teknolojik, kurumsal ve müdahale kapasitesinin daha gelişmiş olması nedeniyle nispeten daha sınırlı bir yıkıma neden olmuştur. Depremden sonra geçici olarak hem halkın hem de gelen yardımlarla inşa edilen mahallelerin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Ancak kentsel dönüşüm kapsamında Aşağı Çarşı, Kızılay, Gülabibey mahalleleri yenilenmiş ancak yenilendiği için o günlerde yapılan binaları görmek neredeyse imkânsızdır. İstasyon Mahallesi'nde ise yerleşim bulunmamaktadır. Depremin yaşanılan mekân üzerindeki etkisi ve mekânın hafıza oluşumundaki işlevi, katılımcıların depreme dair anlatılarında mekâna dair bilgi vermelerinde kendini göstermektedir. Halbwachs'ın (2018) mekanda gördüğümüz herhangi bir unsurun hatırlamaya neden olduğunu ifade etmesi bu durumu destekler niteliktedir. Yıkılan kentin yeniden inşası hafızanın da yeniden inşasını oluşturmuştur. Mekânın depremlerden dolayı yeniden inşa edilmesi kentin sahiplenme ve algılama biçimlerini de etkilemektedir. Lefebvre'in algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân üçlemesi, kentin depremde yıkılması yeniden inşa edilmesi sonucunda değişiklik göstermektedir.

Katılımcılardan elde edilen veriler ile çalışmada seçilen hafıza kaynakları arasında büyük bir ilişki kurulamamıştır. Hafıza kaynakları olarak seçilen mahalleler, anıtlar, tren garı, sözlü hatırlatıcılar olarak destan ve ağıtlar ile sahadan elde edilen veriler değişmektedir. Mahallelerden Aşağı Çarşı ve Kızılay

mahallesi katılımcıların ifadesinde yer alırken İsmet İnönü anıtından bahsedilmemiştir. Deprem şehitleri anıtı ise ayrı sorular olarak sorulduğu için yanıtlarda yer almaktadır. Sözlü hatırlatıcı unsurlara dair olarak sahadan elde edilen verilerde yer almamaktadır. Anıt ve hafıza ilişkisi kuvvetli olmakla birlikte sahadan bu şekilde bir veriye ulaşılmamıştır. 1992 deprem şehitleri anıtının ziyaret edilmesinin sebebi genel olarak mezarlık içerisinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Anıt bir mezar olarak görülmekte ve ziyaret edilmediktedir. Genel olarak anıt ve toplumsal hafıza ilişkisine bakıldığında halkın anıtlara bakışının pek ılımlı olmadığı ortaya çıkmaktadır. anıtların ziyaret edilme sebebi ise daha çok mezar veya türbe olarak diğer bir ifadeyle kutsal mekan olarak görülmesinde kaynaklanmaktadır.

Depreme yönelik şiir, ağı ve destanlara deprem anı ve sonrasında yaşanılanlar konu olmuştur. Hem 1939 hem de 1992 depremine yönelik oluşturulan ağıt ve destanlarda, depremin başlangıcı, ne kadar sürdüğü, sonrasında yaşanılan sıkıntılar, kayıplar ve kente verdiği zararlar ifade edilmiştir. Böylece o günlerde yaşanılan her şey günümüze aktarılmıştır. 1939 depremine yönelik destanlara yıkım, ölüm, soğuk gibi temalar yer alırken 1992 depremine yönelik olanlar ise kentin kaderinin kötü oluşu, çadır hayatı, ölüm ve soğuk kavramları ifade edilmektedir. Ayrıca depremde genç yaşta ölenler için yazılan ağıtlar dönemin acısını yaşatması açısından oldukça önemlidir. Assman'ın (2018) ifade ettiği gibi anıtlar, mezar taşları, tapınaklar, idoller gibi hem işlevsel hem de simgesel anlamlar taşıyan mekânsal ve maddi öğeler de kültürel belleğin taşıyıcıları arasında yer almaktadır. Bu nedenle hafıza taşıma ve aktarma açısından anıtlar, ağıtlar, destanlar ve mezar taşları önemlidir.

Depreme dair anlatılara bakıldığında ise 1939 depremini yaşayanların kendilerinden sonraki kuşaklara anlatımda bulundukları, yaşadıkları zor günleri anlattıkları görülmektedir. Ancak 1992 depremini yaşayanlarda bu durum pek görülmemekle beraber kendilerinden sonraki kuşaklara anlatmada çekinceli davrandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Halbwachs'ın (2019) aile, din ve toplumsal sınıf gibi unsurların toplumsal hafızanın oluşumunda etkili olduğu düşüncesi çalışma boyunca sahadan elde edilen bilgilerle desteklenmektedir. Genel olarak depreme yönelik tedbirler anlatılmaktadır ve okullarda depreme yönelik bilgi verildiği gerekçe olarak ifade edilmektedir. Böylelikle kuşak hafızasının aktarılmasında eksikliklerin olduğu görülmektedir. Ayrıca nesiller arası farklılığa dair ipucu da barındırmaktadır.

Genel olarak bakıldığında depremin kentin yerleşiminde ve inşasında etkili bir unsur olduğu görülmektedir. Erzincan halkının hafızasında depremin hep var olduğu ve bir şekilde gelecek kuşaklara aktarıldığı ve kent hafızasında depremin önemli bir rol üstlendiği sonucuna varılmıştır. Depreme dair endişe olmakla birlikte, bu endişe Erzincan'dan gitmek için geçerli bir neden oluşturmamaktadır. Katılımcılar genellikle Erzincan memleketleri olduğu için ve sevdiklerinin, yakınlarının burada olmasından dolayı Erzincan'dan gitmeyi düşünmemişlerdir. Ayrıca nereye gidilirse gidilsin depremden kaçamayacaklarını düşündükleri için Erzincan'da kalmayı daha uygun bulmuşlardır. Bu noktada endişeye/korkuya rağmen mekânın sahiplenildiği görülmektedir. Yapılan bu çalışma deprem ve hafıza ilişkisini temel almakla birlikte elde edilen her bir sonuç farklı çalışmalara kaynaklık etmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Bu çalışmanın yazar/ları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu kabul etmektedirler.

2. Yazar/lar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2023). *6 Şubat 2023 Kahramanmaraş (7.6-7.2) Depremlerine İlişkin Ön Değerlendirme Raporu*. Kahramanmaras Depremleri _ On Degerlendirme Raporu.pdf

Anderson, B. (1983) *Imagined communities*. (Verso)

Arıker, E. (2019). *Atıl Yarı Özel Alanları Sahiplenmek: Yeldeğirmeni Mahallesi'nde Arka Bahçeler,* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Arpacı, M. (2018). Şehrin çöküşü ve hafıza mekânının inşası: 1939 Erzincan depremi üzerine, *Kebikec: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi*, (45), 221-238.

Aslan, Ş. (2024). Deprem kültürü ve politikası. U. Sunata (Ed.), *Afetin Sosyal İnşası Türkiye'nin Deprem Sosyolojisi* içinde (ss. 21-32). Nika Yayınevi.

Assmann, J. (2018). *Kültürel bellek*. Ayrıntı Yayınları.

Ayhan, D. (2022). *Mekansal aidiyet mekân sosyolojisine yeni bir bakış.* Çizgi Kitabevi.

Barash, A. J. (2007). Belleğin Kaynakları, (Ş. Öztürk, Çev.). *Cogito Bellek: Öncesiz Sonrasız Özel Sayısı*, s.50, …

Bağlı, M. (2010). *Mekân ve medeniyet ilişkisi bağlamında birlikte yaşama alanları*. Türkiye'de Birlikte Yaşama Kültürü ve Mardin Örneği Sempozyumu, Mardin.

Bilgili, F. F. (2018). Mekânın toplumsallığı bağlamında Sivas ilinde göçün ekonomipolitiği, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 19 (1), 109-128, https://izlik.org/JA89XL32TS

Bilgin, N. (2013). *Tarih ve kolektif bellek*. Bağlam Yayıncılık.

Billig, M. (1990). collective memory, ideology and the British royal family. D. Middleton and D. Edwards (Ed.) *Collective Remembering* (ss. 60–80). Sage Press.

Byrne, A. (2015). Institutional memory and memory institutions. *The Australian Library Journal*, *64*(4), 259-269.

Can, İ. (2020). *Afet Sosyolojisi*. Çizgi Kitabevi.

Cevizci, A. (2000). *Felsefe sözlüğü*. Dost Kitabevi.

Connerton, P. (2019). *Toplumlar nasıl anımsar?* (A. Şenel, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Çalış Kayahan, M. (2024). *Toplumsal Hafızanın Yeniden İnşası Bağlamında İstanbul Bienal Mekânları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Çarıkcı, K., Meral, H., Berkil, S., Çalışır, A., Önala, L., & Arslan, Ö. (2024). Nitel araştirmalarda tematik analiz. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, *10*(37), 127- 140. https://doi.org/10.5281/zenodo.10509707

Çuhadaroğlu, F., Kara, R., & Ustaoğlu, E. (1992), *Deprem ve Erzincan vilayeti 13 Mart 1992 Erzincan depreminin öncesi, deprem olayı ve sonrası ile ilgili inceleme,* Erzincan Valiliği Yayınları, Mega Basım Yayın.

Demirel, Y. (2025). *İktisadi Krizlerin Toplumsal Hafızaya Yansıması* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlı-Türkçe lügat*. Aydın Kitabevi.

Duman, M. Z. (2016). *Sosyolojik Açıdan Deprem ve Din Depremlerin Dini İnanç ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi*. Rağbet Yayınları.

Durmuş, E. (2024). Afetlerle yaşamayı öğrenmek için etik yaklaşım. İ. Dölek (Ed.), *Afetlerle Yaşamayı Öğrenmek* içinde (s. 15-28). Pegem Akademi.

Funkestein, A. (1993). *Perception of jewis history,* University of California Press.

Furedi, F. (2007). The Changing Meaning Of Disaster, *Area*, 39 (4), 482-489

Gerdan, Ş. & Şen, A. (2019). Afet ve Acil Durumlar İçin Belirlenmiş Toplanma Alanlarının Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi, İzmit Örneği, *İdealkent*, 10(28), 962- 983. https://doi.org/10.31198/idealkent.514077

Güncü, A., & Aydın, A. (2020). *Erzincan kent hafızasının imge mekânları: muvakkat kent.* Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu, Erzincan.

Gürleyen, T. (2020). Hafıza arakesitinde yazınsal mekânın göstergebilimsel anlatısı, *İdealkent,* 11 (31): 1789-1811. https://doi.org/10.31198/idealkent.746716

Görür, N. (2020). *Türkiye'de deprem az gittik uz gittik*. Doğan Yayıncılık.

Gülgöz, S. (2018). Otobiyografik bellek: tanımı ve temel kavramlar. S. Gülgöz, B.Ece, S. Özer (Ed.), *Hayatı Hatırlamak: Otobiyografik Belleğe Bilimsel Yaklaşımlar* (ss. 13-26), Koç Üniversitesi Yayınları.

Halbwachs, M. (2019). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri,* (B. Uçar, Çev.). Heretik Yayınları.

Halbwachs, M. (2018). *Kolektif hafıza*, (B. Barış, Çev.). Heretik Yayınları.

Hıdırlıoğlu, İ., Kotanlı, Ş. (2016). *Tarihsel süreçte yaşanan deprem acılarının sözlü üretimlerle kültüre yansıma: Erzincan ili örneğinde bir inceleme*, Uluslararası Erzincan Sempozyumu, Erzincan.

Işık Durmaz, M. (2019). *Hafıza Topluluğu Olarak 78 Kuşağı [*Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

İnce, G. B. (2010). Medya ve toplumsal hafıza. *Kültür ve İletişim*, *13*(1), 9- 29. https://izlik.org/JA56UW76BD

Kara, R. (1994). *Erzincan'ın Gözyaşları Deprem Ağıt ve Destanları*. Erzincan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Yayınları (ERYAKSAN).

Karaarslan, F. (2019). *Toplumsal hafıza hatırlamanın ve unutmanın sosyolojisi*. Ketebe Yayıncılık.

Kaya, N. (2015). *Sağlık çalışanlarında ruhsal travma belirtilerinin incelenmesi (Van Depremi Örneği)* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Köse A., & Küçükcan T. (2006). *Deprem ve Din Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma*. Emre Yayınları.

Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. Bağlam Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*, (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.

Misztal, B. A. (2003). *Theories of Social Remembering*, Open University Press.

Naniç, A. S. (2019). *Medyanın toplumsal hafıza üzerindeki rolü* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Bilgi Üniversitesi.

Neuman, W.L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, Cilt 1. Siyasal Kitabevi.

Reulecke, J. (2008). Generation/generationality, generativity, and memory, Cultural memory studies: *An international and interdisciplinary handbook*, 119-125.

Pierce, J. L. (2002). The State of Psychological Ownership: Integrating and Extending a Century of Research, *Review of General Psychology*, 84-107.

Olick, J. K., Vinitzky-Seroussi, V. & Levy, D. (Ed.). (2020). *Kolektif hafıza kitabı* (Z. Can, Ü. Keskin ve T. Özbek, Çev.). Dipnot Yayınları.

Özdemir, Ç., & Arpacı, M. (2019). *Toplumsal yapı: kent, nüfus ve göç*, H. Akın (Ed.). Erzincan Valiliği Yayınları.

Sunata, U. (2024). *Afetin sosyal inşası: Türkiye'nin deprem sosyolojisi.* U. Sunata (Ed.), Nika Yayınevi.

Tayanç, M., & Kaya, N. (2025). Mekân ve Bellek Perspektifinden Türkiye'de Kültürel Miras ve Toplumsal Hafıza. *Fikriyat*, *5*(1), 56-65. https://doi.org/10.61960/fikriyat.1637754

Uludağ, Z., & Aycı, H. (2016). Modernin güçlü sahnesi erken cumhuriyet dönemi Ankara'sında kolektif belleğin inşası ve toplumsal unutma süreci, *İdealkent, 7*(20), 746-773. https://izlik.org/JA43PY85PX

Uygur, H. K. (2020). Kutsal mekân bağlamında gündelik hayatın izinde mekânın dönüşümü: Mardin Süryani kilise ve manastırı, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* 3 (4), 130-146. https://izlik.org/JA76EB65ET

Yavuz, E. (2017). *1939 depremi Erzincan ve bölgeye etkisi*. Arı Sanat Yayınevi.

Yetiş, K. (1994). Destan. *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/destan#1

Yıldız, E. (2019). İnsan duygularına yeni bir yaklaşım: duygu sosyolojisi, *Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi,* 2, 235-253. https://izlik.org/JA23RT68SE

Yılmaz, G. G. (2021). Afetlere Sosyolojik Bakış ve Türkiye'de Afet Yazınına Kuramsal Bir Yaklaşım, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 195-204. https://doi.org/10.18506/anemon.819871